

ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ

ਅਸਮਾਨ ਅਚਾਨਕ ਸੰਘਣੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੁਝ ਠੰਡ ਵਰਤ ਗਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਜਣਾ ਉੱਠਿਆ। ਵਾਟਰ ਕੂਲਰ ਵਿਚੋਂ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਰਿਆ, ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਡੀਕ ਕੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਕਰੜ-ਬਰੜੀ ਖਿੱਚੜੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਲਝੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਰੋਂ ਡੱਬੀਦਾਰ ਸਾਫ਼ਾ ਉਤਾਰਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪੂਝਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪਸੀਨਾ ਪੁੰਝ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਫ਼ਾ ਮੁੜ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਰਖਤ ਦੀ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਬੀੜੀ ਕੱਢੀ, ਸੁਲਘਾਈ ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਦੋ ਕਸ਼ ਖਿੱਚੇ, ਬਚਦਾ ਟੁਕੜਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਸੁੱਟ ਕੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਮਸਲ ਦਿੱਤਾ। ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਇਆ ਸਾਫ਼ਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਫਿਰ ਚਿਹਰਾ ਪੂਝਿਆ ਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵਲ੍ਹੇਟਕੇ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸ ਦੇ ਖੋਖੇ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜਿਆ, ਜਿਥੇ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਬੈਂਚ ਉੱਪਰ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਲੰਬਾਈ-ਚੌੜਾਈ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਸੀ। ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਦੇ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਚਿੱਟਾ ਕੁਤਤਾ ਪਜ਼ਾਮਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਹਲਕਾ ਗੁਲਾਬੀ ਡੋਰਾ ਵੀ। ਉਹਨੇ ਅੱਧਾ ਬੈਂਚ ਮੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਬੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਚੋਖੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਅੱਧੇ ਬੈਂਚ ਉੱਪਰ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਕਿਸਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ।

“ਕਿਹੜੀ ਰਮੈਣ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਐਂ, ਪਾਲਾ ਸਿਆਂ! ਜਾ ਕੇ ਅਸ਼ਟਾਮ ਲੈ ਕੇ ਆ, ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਵਿਹਲੇ ਹੋਈਏ ਕੰਮ ਤੋਂ, ਦੱਸ ਬਈ ਸਿਕੰਦਰ ਸਿਆਂ ਕਿੰਨੇ ਦੇ ਲੱਗਣਗੇ ਅਸ਼ਟਾਮ.....।” ਖਰੀਦਦਾਰ ਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਲੰਬਾਈ-ਚੌੜਾਈ ਵਾਲੇ ਰੋਅਬਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦਾ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸ ਸੀ, ਉਹਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਦੇ ਅਸ਼ਟਾਮ ਖਰੀਦਣੇ ਹਨ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ਟਾਮ ਫਰੋਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਅਸ਼ਟਾਮ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਖੋਖੇ 'ਚ ਉਹ ਕਿਸਾਨ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਿੱਲਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਧਾ ਕਿੱਲਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੈਅ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸੌਦਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਹੀ ਸੀ, ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਿਆਂ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ,, ਇਸ ਲਈ ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗਾ, ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਟੱਬਰ ਪਾਲਣ ਖਾਤਰ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸੌਦੇ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾਅ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਉਹ ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਹਦੀ ਪਛਾਣ ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅਰਜ਼ੀਨਵੀਸ ਨੇ ਕੱਚੀ ਇਬਾਰਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਭ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ-ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸ਼ਟਾਮ ਲੈ ਆਉਣੇ ਸਨ। ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਅਸ਼ਟਾਮ ਪੇਪਰ ਉੱਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਿੰਟ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਗਵਾਹੀਆਂ ਪੈ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਥੁੜ੍ਹੇ-ਟੁੱਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖੁਸ਼ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੇਤ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਰ ਫੈਲ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਵੱਕਾਰੀ ਸੌਦਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਸੀਲਦਾਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਪਰਤ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਗਿਆ, ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਧੱਕਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ।

ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਿਹਾ, “ਜਾਹ, ਪਾਲਾ ਸਿਆਂ, ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਸੰਤਰੇ ਦੀਆਂ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ, ਦੋ-ਦੋ ਹਾੜੇ ਲਾਈਏ, ਦਾਲ ਫੁਲਕਾ ਵੀ ਛਕੀਏ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਢਾਬੇ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾਂ!”

ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਬੇਹੱਦ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਦੋ ਘੁੱਟ ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡ ਲਏ ਹਨ। ਇਕ ਪ੍ਰਸੈਂਟ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਬੁੜ੍ਹੇ-ਟੁੱਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਕਰਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਮਟਾਂ ਮੋੜਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਆੜਤੀਆਂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਖਲੋਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਉਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਏਧਰੋਂ ਓਧਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੂਤਰਧਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਵਾਹ ਲੱਗਦੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬੇਵੱਸ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਕੋਹਰਾਮ ਮੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਧ ਉੱਪਰੋਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਤੱਕਿਆ। ਦੋ ਭਰਾ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਕ ਖੱਚਰ ਪਿੱਛੇ ਮਰਨ-ਮਰਾਉਣ 'ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਸਨ। ਪਰਜਾਪਤਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਰੇੜ੍ਹਾ ਵਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਕੋ ਰੇੜ੍ਹਾ ਤੇ ਇਕੋ ਖੱਚਰ, ਸਾਂਝੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਕਦੇ ਇਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਜਾ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਚਿੜੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੁੱਤੀ ਪਾਈ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੂਤ ਸਿਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਲੱਲੂ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਉਹ ਖੱਚਰ ਨੂੰ ਗਲ ਤੋਂ ਬਾਂਹ ਵਲਾਈ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਰੱਖੁੰਗਾ ਖੱਚਰ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਦਿਖਾ।” ਅੱਗੋਂ ਭੋਲਾ ਵੀ ਉਲੂਰ-ਉਲੂਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਲੈ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂ.....।” ਉਹ ਆਂਢੀਆਂ-ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥੋ-ਪਾਈ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਤਰਲਾ ਮਾਰਿਆ, “ਭਾਈਆ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਕਰੋ।” ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਲ ਭਰ ਸੋਚਿਆ, ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮੁੰਡਿਓ, ਹੋਸ਼ ਕਰੋ, ਖੱਚਰ ਨੂੰ ਵੱਢ ਕੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਤਾਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਇਕ ਜਣਾ ਹੀ ਰੱਖੇਗਾ ਇਹਨੂੰ, ਜੇ ਇਹਦਾ ਮੁੱਲ ਵੀ ਪਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਥੋਡੇ 'ਚੋਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅੱਧ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਥੋਡੇ ਕੋਲ ਹੈਨੀ ਕੁਝ ਦੇਣ ਲੈਣ ਨੂੰ, ਸਿਆਣੇ ਬਣੇ, ਲੜਾਈ ਛੱਡੋ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਲਕੇ ਰੇੜ੍ਹਾ ਚਿੜਦਾ ਰੇੜ੍ਹੀ ਚੱਲੇ।” ਪਰ ਲੱਲੂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਇਕੋ ਅੜੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹਨੇ, “ਖੱਚਰ ਮੈਂ ਹੀ ਰੱਖੂੰ, ਨਾ ਕੁਛ ਦੇਣਾ ਨਾ ਕੁਛ ਲੈਣਾ।” ਭੋਲਾ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, “ਲੈ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂ!” ਨੱਥੇ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਖਲ ਲਗਭਗ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਬੇਸਿੱਟਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਖਲ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਪਲਾਟਾਂ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਖੇਤੀ ਲਾਇਕ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੀਦੋ-ਫਰੋਖਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੌਦੇ ਉਹ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸੌਦਾ ਅੜ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਛੱਡਦਾ :

ਲੱਲੂ ਫੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅੜੀ

ਗੱਲ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਖੜੀ

ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਲਾਲੀ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਜਦ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਵੈ-ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮਾਨ ਭਿਜਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਲੋੜਵੰਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ। ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਦੇਗ ਲਈ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਕਦੀ ਭੇਜਦਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਲਈ ਤੂੜੀ ਦੀਆਂ ਤੇ ਹਰੇ ਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਟਰਾਲੀਆਂ ਭੇਜਦਾ। ਇੰਝ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨੂੰ

ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਹਾਲੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਨੰਗਾ-ਨਾਚ ਕਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਆ ਸੀ। ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ ਸਨ, ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਾਸੂਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਠਾਣਿਆਂ, ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਰੁਲੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦੇ ਛੱਡਦਾ। ਉਹਦੇ ਭਾਣੇ ਲੋਕ ਹੀ ਕਮਲੇ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚੌਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਹੀ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉੱਭਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ, ‘ਨਹੀਂ ਯਾਰ, ਨੱਥਾ ਸਿਆਂ, ਲੋਕ ਏਡੇ ਵੀ ਕਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਸਮਝ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।’ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇਗਾ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰਥ ਧੰਦੇ ਦਾ ਚੌਪਟ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਜ਼ੋਖਿਮ ਉਠਾਉਣੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਡਾਂਗਾ ਚੱਲ ਗਈਆਂ। ਸੱਤ ਇਕਵੰਜਾ ਦੇ ਪਰਚੇ ਹੋ ਗਏ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਥਕੜੀ ‘ਚ ਜੱਜ ਮੂਹਰੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਮਗਰੋਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ਼ੀਨਾਮਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਝਿਜਕ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਉਹਨੂੰ ਝਗੜੇ ਵਾਲੇ ਸੌਦੇ ਵੀ ਰਾਸ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਪਟਵਾਰੀਆਂ-ਤਸੀਲਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੱਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰ ਉਹਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਲਾਲੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਖੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸਾ-ਪੱਤੀ ਵੀ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਝਗੜੇ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨੇੜਲੇ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕੌਡੀਆਂ ਦੇ ਭਾਅ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸਵਾ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਦਾ ਟੱਕ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਇਕ ਕਿੱਲੇ ਦਾ ਮੱਥਾ ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਡੇਢ ਕੁ ਕਿੱਲਾ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਵਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਟੱਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਕਲੋਨੀ ਕੱਟਣ ਦਾ। ਦੋਹਾਂ ਟੱਕਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੱਬੇ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਸਤੀਆਂ ਹੀ ਵੇਚ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਕਲੋਨੀ ਕੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਇਕੱਠਿਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਲਾਟਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਓਧਰ ਪੈਲੇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਜੰਗੀ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਆਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਨੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚਲਾ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਫਿਰ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਖਲੋਤਾ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਦੋ ਅਹਿਦ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪੈਲੇਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁਣ ਤੇ ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉੱਚਕੋਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਏਗਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕਿ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਪੈਲੇਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਦਲੇ ਨਾਂਮਾਤਰ ਪੈਸੇ ਹੀ ਵਸੂਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਹਿਲੇ ਅਹਿਦ ਨਾਲ ਤਾਂ ਪਿਓ-ਪੁੱਤ ਨੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਤਰਾਜ਼ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਸੁਖਵੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਇਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੁੱਖ ਦੁਆਰ ਉੱਪਰ ਬਕਾਇਦਾ ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਪੱਥਰ ਲਗਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਬੜੇ ਫਖ਼ਰ ਨਾਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ

ਨਾਲ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂ ਨੇ ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਰਦਿਕ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹੋ ਗਈ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਬਦਲ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਕੋਠੀ ਪਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਫਤਰ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਆਮ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ, 'ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚਣ ਤੇ ਖ਼ੀਦਣ ਲਈ ਮਿਲੇ। ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ.....'

ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਣਜੇ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਮਰੇਡ ਮਾਮੇ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਚੇਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਫਤਰ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੋਂ ਪੂਰੇ ਹੁਲਾਸ ਨਾਲ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਰਸਮੀ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਝਿਜਕਦਿਆਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ, “ਮਾਮਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚ-ਵੇਟ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਦਕਿ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਕਲੇਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

“ਅੱਛਾ! ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਪੁੱਤ ਨਾ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਅਸੂਲ ਬਾਰੇ।”

“ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਉਹਨੇ ਇਹਦੇ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਜਾਇਦਾਦ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗੀ, ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਗਰੀਬੀ, ਨਾਬਰਾਬਰੀ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵੀ ਰਹੇਗੀ, ਤਕੜੇ ਮਾੜਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਗੇ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਕਲੇਸ਼ ਮੱਚਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਜਾਇਦਾਦ ਸਭ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਕਾਮਰੇਡ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ!”

ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੁਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਓਪਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਪੀਆਂ। ਉਹਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੂਲਾਂ ਬਾਰੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਤਜਰਬੇ 'ਚੋਂ ਅਕਸਰ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਲੇਸ਼ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ, “ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਤੋਂ ਕਾਮਰੇਡ ਵੀ ਅਖਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ?” ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਆਪੇ ਕੀਤੇ ਸਵਾਲ ਸਵਾਲ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲਿਆ ਪਟਕਾ ਮਾਰਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਿੱਕਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਨਾ ਕਲੋਨੀ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ। ਖ਼ੈਰ, ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖਲਬਲੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਹਿਮਾਨ-ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਲਈ ਸੁਖਵੰਤ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖ ਆਇਆ, “ਚੂਨਾ ਕੂਚੀ ਲੈ ਲਵੀਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਐ ‘ਕਾਮਰੇਡ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ’, ਸਭ ਉੱਪਰ ਫੇਰ ਆਈਂ।” ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹਨੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ, “ਬਹਾਦਰ, ਇਹ ਕੰਮ ਕੱਲ੍ਹ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੀਂ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ-ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈਂ, ਪੈਸੇ ਜਿੰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹੋਏ ਸੁਖਵੰਤ ਤੋਂ ਲੈ ਲਵੀਂ।”

ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ

‘ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ’ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ ਮੈਂ ਖੁਦ ਹੀ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ‘ਚੋਂ’ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੁਮਲੇਨੁਮਾ ਵਾਕੰਸ਼ ਮਨ ਨੂੰ ਖੇੜੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉੱਠਦਾ-ਬਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਇਹੋ ਦੋ ਲਫਜ਼ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਆਖਦਾ, ਮਾਤਰ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਨਿਖੱਟੂ ਹਾਂ ਪਰ ਢੀਠ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪੂਰਣ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਵੀ ਹੱਸ ਛੱਡਦੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਸਲੋਂ ਮਾੜੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਸੁਖਾਵੇਂ ਜੀਵਨ ਹੁਲਾਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਪਤਨੀ ਨੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੁੜ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਤਰਜੀਹ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੁੜੀ ਦਾ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਐਮ.ਏ. ਤੇ ਫਿਰ ਐਮ.ਫਿਲ.। ਨੌਕਰੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਇਹ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਬਸ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸੋ, ਨੌਕਰੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਾ ਲੈ ਸਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਹਾਲੇ ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਤਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਕਲਪ ਮੇਰੇ ਅਫਲਾਤੂਨੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੁਬਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਫੌਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਲਾਲ ਸਿੰਧੀ ਅਤੇ ਸਾਹੀਵਾਲ, ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ-ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਮਚਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸੀ ਗਊਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬਿਹਤਰੀਨ ਨਸਲਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਖਤਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਂਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਦੋਗਲੀਆਂ ਗਾਂਵਾਂ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੋਗਲੀ ਨਸਲ ਦੀ ਵਲਾਇਤੀ ਗਾਂ ਮਹਿੰਗੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਸੀ ਗਾਂ ਲਾਲ ਸਿੰਧੀ ਜਾਂ ਸਾਹੀਵਾਲ ਖ਼ੀਦਾਂਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੋਗਲੀਆਂ ਗਾਂਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੋਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਇੰਵ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਧੀਆ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਡੇਅਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਗੋਬਰ ਗੈਸ ਪਲਾਂਟ ਲਗਾਵਾਂਗਾ, ਜੈਵਿਕ ਖਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂਗਾ, ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਛਾਪੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਲਾਲ ਸਿੰਧੀ ਅਤੇ ਸਾਹੀਵਾਲ ਦੇ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ’ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਗਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਬੇਟ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ’ਚੋਂ ਮੇਰੀ ਮਨਇੱਛਤ ਗਊ ਲੱਭ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਟ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲੈਂਦਾ। ਬੇਟ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਏ ਸਿੱਖ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਦੇਸੀ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਗਾਂਵਾਂ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਬੇਟ ’ਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਘੁੱਕ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾਈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਸਮਝਾਈ। ਉਹ ਝੱਟ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਘੁੱਕ ਕਿਰਸਾਣੀ ਟੱਬਰ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ’ਤੇ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਦੋ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁੜਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ’ਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਦੁਖੀ ਸੀ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਏਵੇਂ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੇਰੀ ਗਾਂ ਲੱਭਣ ਦੀ ਮੱਦਦ ਦੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਬੇਮਲੂਮਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਚੰਗਾ ਬਈ,ਕਾਮਰੇਟਾ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲੱਭ ਜਨਾਨੀ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਲੱਭਦਾਂ ਗਊ ਲਾਲ ਸਿੰਧੀ,ਆਪਾਂ ਮਾਰਿਆਂ ਕਰਾਂਗੇ ਆਬਣ ਨੂੰ ਗੋੜਾ,ਹੈਰੀਆਂ ਮੇਰੀ ਨਿਗ੍ਹਾਂ 'ਚ ਦੋ ਚਾਰ।”

ਅਸੀਂ ਬੋਟ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਗਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਨਸਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਘਰੋਂ ਨਿੱਕਲ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸੀ ਦਾਰੂ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਪੈਂਗ ਮਾਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ,ਕਿਸੇ ਗਾਂ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਨਾ ਮਿਲਦੇ,ਜਿਹਵੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਾਰੂ ਦੀ ਲੋਰ 'ਚ ਘੁੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਭਰਜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲਗਦਾ, “ਛਿੰਦੋ ਦੀਏ ਬੱਚੀਏ,ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਰ ਕੋਈ ਬੰਨ੍ਹ-ਸੁੱਬ,ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਚੁੱਕ ਲਿਆਉਣੀ ਆ।” ਅੱਗੋਂ ਭਾਬੀ ਛਿੰਦੋ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵਾਲੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੁੱਛਦੀ, “ਵੇ ਬਾਂਦਰਾ,ਕਿਹੜੀ 'ਤੇ ਅੱਖ ਟਿਕਾਈ ਆ!”

“ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਐ,ਲਾਲਿਆਂ ਨੇ। ਲਾਲੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਹੋਗੀ,ਕਹਿੰਦਾ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਲੈ ਜਾਈਂ!” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਛੱਡ ਮੈਂ ਘਰ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ। ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਘਰੋਂ ਨਿੱਕਲ ਪੈਂਦੇ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰਦੇ ਸਾਂ। ਉਹ ਟੱਬਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਟੱਬਰ ਪਾਲਣ ਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਘੁੱਕ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ,ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੱਦਦ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤਣ ਭਰੇ ਸਨ,ਇਸ ਕਰਕੇ ਘੁੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਮੇਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕ ਲਈ ਜਿੰਨਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਭਾਵੁਕ ਹੋਵੇ,ਆਰਥਿਕ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪਾਸਾ ਹੀ ਵੱਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਰੱਜਵੀਂ ਦਾਰੂ ਤਾਂ ਪਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਇੰਝ ਹੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ,ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਅਫਸਰ ਲੱਗੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਦੱਸ ਕੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਗੋਡੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ? ਮੁੰਡਾ ਸਪਰੇਅ ਕਰ ਲਵੇਗਾ? ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਝਟ-ਪਟ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨੱਕੇ ਹੀ ਮੋੜਨੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਬਾਪੂ ਵਾਲੇ ਸਿਆੜਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਮੋੜ ਲਵਾਂਗਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਿਫਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਦੁਧਾਰੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਡੇਅਰੀ ਦਾ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਹਾਉਂਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁੰਗੋੜ ਲਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਉਸ ਵੱਡੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੁੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਬਿਹਤਰ ਇਨਸਾਨ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ,ਘੁਲਿਆ-ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਮੂਜਬ ਮੱਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ।

.....ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਘੁੱਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਗਾਂ ਦੇਖੀ ਹੈ,ਬਿਲਕੁਲ ਤੇਰੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਾਲੀ,ਸੱਜਰ ਸੂਈ,ਬਣ ਵੀ 'ਸਾਬ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਊ। ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨੂੰ ਬੂਰ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਏ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਘਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਘੁੱਕ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਘਰ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਛੋਟੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੀ ਇਸ ਵਹਿੜ ਨੂੰ ਮੈਂ ਫੌਰਨ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਾਲੀ ਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਲੀਆ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਜਾਪਿਆ। ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗਾਂ ਸਾਹੀਵਾਲ ਨਸਲ ਦੀ ਹੈ। ਗਾਂ ਮਗਰ ਵੱਛਾ ਦੇਸੀ ਨਸਲ ਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਾਲਕ ਨੇ ਇਸਦਾ ਭਾਅ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਦੱਸਿਆ। ਖੈਰ,ਫਿਰ ਵੀ ਸੌਦਾ ਤੈਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਹਾਂ ਦਾ

ਨੋਟ ਸਾਈ ਵਜੋਂ ਦੇ ਕੇ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਕੀ ਰਕਮ ਤਾਰ ਕੇ ਗਾਂ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਘੁੱਕ ਨੇ ਪੈਂਗ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ, “ਕਾਮਰੇਟਾ, ਲੈ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈਂ, ਓਧਰ ਦੇਖੀਂ ਕੋਈ ਆਵਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਵੱਲ, ਭਾਬੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛੜਾ ਹੀ ਦੇਖਣਾ ਭਾਲਦੀਆਂ।” ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ, ਬਣਦੀ ਰਕਮ ਤਾਰੀ, ਰੱਸਾ ਝੋਲੀ ਪਵਾਇਆ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ‘ਸਾਹੀਵਾਲ’ ਲੈ ਤੁਰੇ।

ਦਸ-ਵੀਹ ਕਦਮ ਹੀ ਤੁਰੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਗਾਂ ਵ੍ਹਰ ਗਈ। ਓਪਰਾਪਣ ਵਿਖਾਉਣ ਲੱਗੀ, ਉਹਨੇ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਸੂਟ ਵੱਟ ਲਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੁਗਤ ਦੱਸੀ, ਇਸ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਅਜਮਾਉਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵਛੜੂ ਨੂੰ ਟੋਕਰੀ ‘ਚ ਪਾ ਕੇ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕਾਠੀ ਉੱਪਰ ਰੱਖ, ਸਾਈਕਲ ਅਗਾਂਹ ਰੇੜ੍ਹਣ ਲੱਗੇ, ਗਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਤੁਰੀ। ਗਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਇਆ। ਫਸੀ ਤੇ ਫਟਕਣ ਕੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਈ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ।

ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚਦੀਂ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਨੇੜਲੇ ਲਿਹਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਸੀ। ਇਸ ਘਰਦੇ ਵੱਡੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਾਮੇ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਮੇ ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਹਾਸਾ-ਠੱਠਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰੇ। ਟਿੱਚਰਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਮਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਸੇ-ਠੱਠੇ ਲਈ ਇਕ ਸ਼੍ਰੋਤ ਹੋਰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਚੋਂ ਇਕ ਮਾਮਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੀ ਟਿੱਚਰ ਕਰ ਗਿਆ, “ਕਾਮਰੇਟਾ, ਡੇਅਰੀ ਆਲਿਆਂ ਨਾਲ ਠੇਕਾ ਕਰ ਲਈਂ।” ਅਸੀਂ, “ਕੋਈ ਨਾ ਮਾਮਾ, ਕੋਈ ਨਾ ਮਾਮਾ” ਆਖਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬੜਾ ਛਿੱਥਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਣਾ ਪਿਆ ਮੈਨੂੰ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਹਾਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠਹਾਕੇ ‘ਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਗਊ ਟਿੱਚਰਾਂ ਦੇ ਲੈਕ ਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਲਿੱਸੀ ਜਿਉਂ ਸੀ।

ਘਰ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਆਈ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਹੀਵਾਲ ਨੇ ਐਸੀ ਢੁੱਡ ਮਾਰੀ ਕਿ ਦਿਨੋਂ ਤਾਰੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਂਝ ਉਹਨੇ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ, ਔਖੀ-ਸੌਖੀ ਹੋ ਗਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰ ਲਿਆ। ਤਿੱਖੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਛੜਾਂ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਗੜਵੀ ਦੁੱਧ ਦੀ ਚੋਅ ਲਈ। ਗੜਵੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ’ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸਣੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੁੱਝੀ ਪੀੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਪੀੜ ਹੰਢਾਅ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਇਸ ਕੌੜ ਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਬੰਦਾ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਗਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਨੀ ਉਹਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਫ਼ਸੋਸ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗਾਂ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਟਪਲਾ ਖਾ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਸਾਹੀਵਾਲ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਸੀ। ਬੀਵੀ-ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਮੋਹ ਵੀ ਪਾਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਉਸ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਤੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਨੁਮਾ ਘਰ ਵੀ। ਸਵੇਰ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਸਾਈਕਲ ਚੁੱਕਦਾ ਤੇ ਏਥੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ।

ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਖੇਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗਊ-ਕਾਂਡ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਾਈਕਲ ਦਾ ਸਟੈਂਡ ਲਾ ਜਦੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਮੈਂ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ। ਉਹ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਅਕਸਰ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਿਰੋਧ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, “.....ਕਿਉਂ, ਕਰ ਆਇਐਂ ਖੁਰ

ਵਢਾਉਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ...!” ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਿਆ, “ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ।” ਮੈਂ ਖੇਤ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪਏ, “ਦੇਖਾਂਗੇ,ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਉਹ ਖੜਸੁੱਕ ਜਿਹੀ ਗਾਂ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਵਲਟੋਹੀਆਂ ਭਰੂਗੀ।” ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਰਹਿਤ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ,ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਥੇ,ਮੇਰੇ ਮਨ ਮਸਤਕ 'ਚ,ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਂਝ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਠੀਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਗਾਂ ਦੋ-ਢਾਈ ਗੜਵੀਆਂ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਨਾ ਵਧੀ। ਪਰ ਗਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਘਰ ਦਾ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਮੱਝ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀ,ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਡੋਅਰੀ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਸਾਹੀਵਾਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਕਸਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਗਾਂ ਹੱਕੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ 'ਚ ਜਿਹੜੇ ਮਾਮਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਛੜਾ ਸੀ ਤੇ ਆਥਣ ਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਘੰਟਾ ਦੇ ਘੰਟੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਗਰਟ ਬੁਝਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਪੀਂਦਾ ਵੀ ਦੋ ਸਿਗਰਟਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਸੀ,ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ। ਇਸ ਨੇ ਗਊ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਬਦਲ ਲਈ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਭਾਣਜੇ,ਸੌਦਾ ਤੇਰਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ,ਗਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਵੱਛਾ ਹੈ,ਦੇਸੀ ਵੱਛੇ ਵਾਲੀ ਗਾਂ ਕਿਤੇ ਲੱਭਦੀ ਐ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ,ਬਸ ਤੂੰ ਇਉਂ ਕਰੀਂ,ਵੱਛੇ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਛਟਾਂਕੀ ਸਰੋਂ ਦਾ ਤੇਲ,ਲੱਸੀ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰੀਂ ਤੇ ਪਾਈਆ ਛੋਲੇ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਚਾਰੀ ਜਾਈਂ.....ਦੇਖੀਂ ਫਿਰ ਵੱਛਾ ਬਣਦਾ ਵਛੇਰੇ ਵਰਗਾ,ਲੋਕ ਦੇਖਣ ਆਇਆ ਕਰਨਗੇ.....ਜਿੰਨੇ ਦਾ ਮਰਜ਼ੀ ਵੇਚ ਲਈਂ.....।”

ਸਲਾਹ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ, “ਠੀਕ ਆ,ਮਾਮਾ!” ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕੌੜ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ।

ਮਾਮਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦੀ ਛੁਪਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਪਣੇ ਸਹਿਜ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ, “ਦੇਖੀਂ,ਕਿਤੇ ਪੀਤੂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾ ਮੰਨ ਲਈਂ।” ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਲਾਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, “ਉਂ ਜੇ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈਏ ਵਹਿੜਕਾ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਨਿੱਕਲ ਆਉ, ਗਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਹੈ...” ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੈਸ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਘੂਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਕਿਉਂ,ਵਹਿੜਕਾ ਤੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਏਪੁਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ 'ਚ ਦੁੜਾਉਣੈ?.....ਆਵਦਾ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ ਹੁੰਦਾ ਦੁੱਧ ਕਰਕੇ,ਪੀਤੂ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਪੱਟਣ ਲਈ ਹੁੰਦੀਆਂ,ਸਮਝਿਆ ਮੇਰੀ ਗੱਲ.....ਗਾਂ ਦੁੱਧੋਂ ਭੱਜਗੀ ਤਾਂ ਐਥੇ ਲੈ ਆਈਂ.....ਵੱਛਾ ਜਗਰਾਵਾਂ ਆਲੀ ਮੰਡੀ 'ਚ ਵੇਚ ਆਵਾਂਗੇ.....ਕਿਸੇ ਲੰਮੇ-ਚੌੜੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨੀਂ ਤੈਨੂੰ।” ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੱਝਾਂ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਮੇਰੀ ਸਾਹੀਵਾਲ ਏਥੇ ਹੱਕ ਲਿਆਇਆ। ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਰੰਗ ਆ ਗਿਆ,ਦੁੱਧ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਮਲਵੀਂ ਜਿਹੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਗਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ।

ਸਾਹੀਵਾਲ ਭੁਲੇਖੇ ਖ਼ੀਦੀ ਮਾਰਨਖੰਡੀ ਗਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼,ਗਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ,ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ‘ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ’ ਆਖ ਦਿੰਦਾ,ਕਦੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ। ਉਹ ਪਸੀਜ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਦੀ,ਭਾਵੇਂ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ। ਇਸ ਗਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਡੋਅਰੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਠੰਡੇ ਬਸਤੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ,ਪਰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਹੋ ਗਿਆ,ਘਰੋਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਦੌਲਤ ਮਿਲ ਗਈ,ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਲੀਹ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ। ਪਰ ਇਸ ਠੰਡੇ ਬਸਤੇ ਵੱਲ,ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਡੋਅਰੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ,ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਕਦੇ-

ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਬਲਮਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ”। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ ’ਚ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਠੰਡਾ ਬਸਤਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਲਾਇਤੀ ਗਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ੈਡ ਵਿੱਚ ਕਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।

ਪੀਰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਾਹ

ਮੈਂ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਸੁਖਦਿਆਲ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ, ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲੱਕੜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਿੰਡ 'ਚ ਮਰਗ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਖਲਲ ਪਾਉਣੀ ਹੈ, ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਵਾਂ। ਪਰ ਸੁਖਦਿਆਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆ ਜਾਓ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਰ। ਸੁਖਦਿਆਲ ਬਾਰਵੀਂ ਪਾਸ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਿਆਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ 'ਸਰ' ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਤਾਈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਅੱਧੀ ਵਾਟ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲੰਘ ਹੀ ਆਏ ਹੋ, ਹੁਣ ਨਾ ਮੁੜੋ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ।” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੌਣ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ?” ਉਹਨੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ, “ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਮੁੰਡਾ।”

“ਕਿਵੇਂ ਬਈ?”

“ਨਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨਸ਼ਾ ਵੇਚਦਾ ਵੀ ਸੀ, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਚਿੱਟਾ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਓਵਰਡੋਜ਼ ਹੋਗੀ। ਕੀ ਸੱਚ ਐ ਤੇ ਕੀ ਝੂਠ ਰੱਬ ਜਾਣਦੈ, ਬਸ ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੱਚ ਐ!”

“ਚੰਗਾ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਆਇਆ।” ਮੈਂ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਚਲੋ ਮੁੰਨੀ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੁੰਨੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਖਾਵੰਦ ਗੁਜ਼ਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੱਲ ਵਸੇ ਸਨ।

ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਚਿੱਟੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮਨਹੂਸ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚਿੱਟਾ ਤਸਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਵੇ ਕੌਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਦੋਂ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਅਰਥੀ ਮਗਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚਲੇ ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਨੇੜਲਿਆਂ ਕੋਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਚਾਬੀ ਸੁਖਦਿਆਲ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸੁਖਦਿਆਲ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਾ।

ਏਧਰ ਮੈਂ ਅਲਾਣੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਓਧਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਸੰਘਣੀ ਕਾਹੀ, ਮਲ੍ਹੇ-ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਬੇਆਬਾਦ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਰਾਏ ਸਿੱਖ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਪਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਜੰਦ ਮੁੜ ਵਸੇਬਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਨਿਗ੍ਹਾ 'ਚ ਰੱਖ ਲਈਆਂ। ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਵਰਤਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਚੰਗੀਆਂ ਆਬਾਦ ਉਪਜਾਊ ਪੈਲੀਆਂ ਬਾਜਵਿਆਂ, ਵਿਰਕਾਂ, ਚੱਠਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਰਨਾਲ ਵੱਲ ਦਾ ਮੈਦਾਨੀ, ਪੱਧਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਹ ਸਾਂਭ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਝੱਲਾਂ 'ਚ ਗਿੱਦੜ, ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ, ਰੋਜ਼, ਤਿੱਤਰ ਕੁੱਟਣ ਜੋਗੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਕੱਢਣ ਤੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਜ਼ੋਖ਼ਿਮ ਭਰਿਆ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਘੋਰ ਸਮੂਹਿਕ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ, ਬਿਪਤਾ

ਅਧੀਨ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਂਝ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਦਾਰੂ ਵੇਚਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ਵਾਲੇ ਬੇਟ ਨਾਲ ਵੀ ਮੱਥਾ ਡਾਹ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਝੋਟੇ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੀਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਅਮਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਰਾ ਇਨਕਲਾਬ ਆ ਧਮਕਿਆ। ਬੇਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਬੇਟ 'ਤੇ ਆ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖ਼ਰੀਦ ਲਈਆਂ। ਨਵੀਂ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਬੇਟ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਝੋਨੇ-ਕਣਕ ਦਾ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵੀਂ ਆਬਾਦ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ, ਭਰਪੂਰ ਉੱਪਜ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੇਟ 'ਚ ਆ ਵਸੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਪੈ ਗਏ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ।

ਮੁੰਨੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਸੀ, ਇਕ ਲੱਤੋਂ ਲੰਗੜਾਅ ਕੇ ਤੁਰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਮੋਹਣੀ ਨਾਲ ਉੱਠਣ-ਬੈਠਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਹੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਲੰਗੜੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਡੋਲੇ ਘੱਤ ਲਿਜਾਣਾ ਸੀ, ਮੁੜ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੂ!”

ਮੁੰਨੀ ਉਪਰੋਥਲੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜੰਮ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੌਲੇ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ। ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਬਰੇਤੀ ਵਿੱਚ ਰੇਤੇ ਦੀ ਖੱਡ ਚਾਲੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੋਹਣੀ ਦੇ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਛੇੜਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖੱਡ 'ਤੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਏਥੇ ਹੱਸ ਖੇਡ ਕੇ ਡਰਾਇਵਰਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਆਉਂਦੀ। ਡਰਾਇਵਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਠਰਕ ਭੋਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਟ੍ਰੈਕਟਰ-ਟਿੱਪਰ ਲੋਡ ਹੋਣ ਤੱਕ ਮੁੰਨੀ ਆਸਰੇ ਧੁੱਪ-ਛਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਮੁੰਨੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿੱਥ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ, ਉਹ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ੰਗ ਸੀ। ਮੋਹਣੀ ਵੀ ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਓਪਰੇ ਬੰਦੇ ਨਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ ਵਰਜਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿਨ ਢਲੇ ਜਦ ਮੋਹਣੀ ਝੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਡੰਗਰ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜਦਾ ਤਾਂ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੱਜਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਮੁੰਨੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਮੁੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਮੋਹਣੀ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਛਿੜਨ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਫਰਕ ਵੀ ਮਿਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਛੇੜਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹ ਦਾਰੂ ਪੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਦਾਰੂ ਆਮ ਸੀ। ਦਰਿਆ 'ਤੇ ਭੱਠੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੋਹਣੀ ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਡੱਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੁੰਨੀ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਪੀਣੋਂ ਰੋਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪ ਵੀ ਗਲਾਸੀ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਮੁੰਨੀ -ਮੋਹਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਕਹਿ ਉੱਠਿਆ, “ਵਾਹ! ਕਿਆ ਸੀ, ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ!” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚੇਤੇ ਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਵਿਰਾਮ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੀ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਛਾ ਹੋਈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸੁਖਦਿਆਲ ਮੋਟਰ 'ਤੇ ਆ ਜਾਵੇ। ਚਾਹ ਤਾਂ ਉਹ ਲੈ ਹੀ ਆਵੇਗਾ, ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਾਰ ਆਵੇਗਾ। ਪਰ ਬੰਦਾ ਇਕੱਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੋਚਾਂ ਉੱਪਰ ਕਿਹੜਾ ਕਾਬੂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਉਂ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜਿਉਂਦੀ ਮੱਛੀ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਤਿਲੁਕ-ਤਿਲੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੜਾ ਕਰੂਰ ਸੱਚ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਰੇ-ਪਰ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ ਮੋਹਣੀ ਦਾ ਅੰਤ। ਇਕ ਦਿਨ ਆਥਣ ਨੂੰ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਪਰਤ ਆਇਆ ਪਰ ਮੋਹਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮੋਹਣੀ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਨੱਠ ਤੁਰੇ, ਮੁੰਨੀ ਦੁਹੱਥੜਾਂ ਮਾਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਲੰਗੜੀ ਸੀ, ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਣਾ ਇਉਂ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੋਹਣੀ ਨੇ ਵਾਹਵਾ ਪੀ

ਰੱਖੀ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਸਨ, ਉਹ ਮਾਲ ਵਿਚਲੇ ਸਾਨੂੰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਲਲਕਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਭੂਤਰ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਭਿੜ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਦੀ ਇਕੋ ਟੱਕਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋਹਣੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਚੌਫਾਲ ਜਾ ਡਿੱਗਾ ਤੇ ਥਾਏਂ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ। ਸੁਣ ਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਕਿਹਾ, “ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਕਾਲ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਚਾ ਮਿਲਾਉ, ਉਹ ਕਾਲ ਤੋਂ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਬਚਜੂ, ਮੋਹਣੀ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

ਮੋਹਣੀ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁੰਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੀਹੋਂ ਲਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਵੱਡਾ ਅਜੇ ਸਕੂਲ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਂਝ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਲਾਇਕ ਸੀ, ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁੰਨੀ ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ ਮਾਸਟਰਾਂ ਵੱਲ ਚੱਕਰ ਜੁ ਕੱਢ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਰਿਪੋਰਟ ਕਾਰਡ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਉਹ ਤਸਕਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਭੁੱਕੀ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਭੁੱਕੀ ਵੇਚਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਮਰਨ ਤੱਕ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਉਹਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਚਿੱਟਾ ਰੱਖਣਾ, ਚੁੱਕਣਾ ਤੇ ਵੇਚਣਾ ਸੌਖਾ ਸੀ। ਚਿੱਟੇ ਨੇ ਉਹਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਭੰਮੀਰੀ ਵਾਂਗ ਘੁਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੁੰਨੀ ਦੇਖਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਭੂਤਾਂ-ਚੁੜੇਲਾਂ ਦੀ ਕੁਰਲਾਹਟ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਤੋਰਾ-ਫੇਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਵਹਾਰ ਤੱਕ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁੰਨੀ ਕਿਸੇ 'ਸ਼ੈਅ' ਦੇ ਵਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, “ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਚੰਬੜ ਗਿਆ ਹੋਊ ਕੋਈ ਜਿੰਨ-ਭੂਤ।”

ਇਕ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੁੰਨੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੈਲਾ ਕਿੱਥੇ ਸੂ?”

“ਕਿਉਂ, ਤੈਨੂੰ ਨੀਂ ਪਤਾ ਕਿੱਥੇ ਸੂ?” ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਬਸਤਾ ਸੁੱਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮੁੰਨੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ, “ਛੋਕਰੀ ਯਵਾ...ਛੋਕਰੀ ਯਵਾ” ਚੀਖਦੀ ਗੰਦ ਬਕਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਘੁਮਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਓਪਰੀ ਸ਼ੈਅ ਦਾ ਅਸਰ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਬੁੱਧੀ ਸਾਇਕਲ 'ਤੇ ਲੱਤ ਦੇ ਕੇ ਸਿਆਣੇ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ। ਸਿਆਣਾ ਆਪਣਾ ਸੰਦ-ਸਮਾਨ ਲਿਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਛੰਨ ਦੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਪੂਣਾ ਪੁਖਾ ਵਿੱਚ ਸਮੱਗਰੀ ਉਲੱਦ ਦਿੱਤੀ, ਚਿਮਟਾ ਉੱਚੀ ਸੁਰ 'ਚ ਖੜਕਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੰਨੀ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਲੋਰ 'ਚ ਆ ਕੇ ਖੇਡਣ ਲੱਗੀ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਹ ਲਿਆ ਸੀ ਉਹਨੇ। ਗ਼ੈਬੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਮੁੰਨੀ ਵਿਚਲੀ ਓਪਰੀ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਕੁੱਟ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਮੁੰਨੀ ਦੀ ਚਿਲਕਦੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਾਹ!”

ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਸੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਸਿਆਣਾ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਛਾ, ਪੀਰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਾਹ! ਪੀਰ ਜੀ ਛੱਡ ਦਿਉ ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਖਹਿੜਾ, ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੇ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇਰੀ...ਹਾਂ, ਹਾਂ...ਐਥੇ ਹੀ...ਜਿੱਥੇ ਮੁੰਨੀ ਨੇ ਸਿਰ ਰੱਖਿਆ.....ਹਾਂ, ਹਾਂ.....ਖ਼ਲਕਤ ਵੀ ਸਿਰ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗੀ।”

ਮੁੰਨੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਪੀਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਓਪਰੀ ਸ਼ੈਅ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਕੀ ਹੋਈ ਜੀਹਦੇ ਅੱਗੇ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਜੋੜੀ ਸੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੁੰਨੀ ਖੇਡਦੀ-ਖੇਡਦੀ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਥਾਂ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮਹਿਜ਼ ਸਬੱਬ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਉਹਦਾ ਮੱਥਾ ਜਾ ਟਿਕਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਮਟੇ ਨਾਲ ਦਾਇਰਾ ਜਿਹਾ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਮੁੰਨੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਅੰਦਰ ਛੰਨ 'ਚ ਲੈ ਗਈਆਂ। ਸਿਆਣਾ ਆਪਣਾ ਕੌਤਕ ਦਿਖਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਮੋਹਤਬਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕਹਿਰ ਨਾ ਝੁੱਲ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣੀ। ਪੀਰ ਭਗਵਾਨ

ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਕਾਇਦਾ ਮੁਕੱਦਸ ਅਸਥਾਨ ਪੀਰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਲਿਖਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਰ ਸਾਲ ਛੱਬੀ ਹਾੜ੍ਹ ਨੂੰ ਇਥੇ ਮੇਲਾ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਛਿੰਝ ਪੈਂਦੀ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਦੇਗ ਵਰਤਾਈ ਜਾਂਦੀ।

ਪੀਰ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਮੇਲਾ ਭਰਦਿਆਂ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕੱਤਕੀ ਸਿਆਣਾ ਮਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਜ਼ੌਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿਨੋਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਚਿਲਮ ਪੀਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਵੀਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਚੌਂਕੀ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪੁੱਛਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮੁੰਨੀ ਉਹਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਮਜ਼ੌਰ ਦਾ ਵੀ ਤੇ ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਜ਼ਰਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਆਣਾ ਛੜਾ-ਛਾਂਟ ਸੀ, ਮੁੰਨੀ ਦੀ ਛੰਨ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲੀ ਛੱਤ ਲਈ ਤੇ ਪੱਕਾ ਹੀ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੁੰਨੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਅਲੱਗ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਜੁਗਾੜ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੂਣ-ਤੇਲ ਦੀ ਹੱਟੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਬੇਟ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੁੰਨੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਰੰਨ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਕੈਲੇ ਨੇ ਭੁੱਕੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਚਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹਦਾ ਸਸਕਾਰ ਸੀ। ਸਸਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਸੁਖਦਿਆਲ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟੀ। ਉਹਨੇ ਚਾਹ ਵਾਲਾ ਡੋਲ ਤੇ ਦੋ ਕੱਚ ਦੇ ਗਲਾਸ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਮੇਜ਼ਨੁਮਾ ਥੜ੍ਹੀ ਉੱਪਰ ਟਿਕਾਏ, ਗਿਲਾਸਾਂ 'ਚ ਚਾਹ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, “ਸੁਖਦਿਆਲ, ਪਤੈ ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਕੌਣ ਸੀ?”

“ਕੋਈ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਹੋਣੈ ਸਰ, ਹੋਰ ਕੌਣ।”

“ਨਹੀਂ ਸੁਖਦਿਆਲ, ਭਗਵਾਨ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਇਕ ਬੰਦਾ, ਤੇਰੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਐਥੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਉਹਦੀ ਹੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੱਟੀ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਸੀ, ਅਸਲ 'ਚ ਉਹ ਰਸਕਟ ਗੁੜ ਦਾ ਸਪਲਾਇਰ ਸੀ, 10-12 ਗਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਪਾਰੋਂ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਦਾ ਗੁੜ ਢਗਾਰੇ-ਤਲਵਣ ਵੱਲੋਂ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੱਤਣੋਂ ਹੀ ਗਧੀਆਂ ਆਰ-ਪਾਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨਿਆਣੇ ਉਹਦਾ ਕਾਰਵਾਂ ਦੇਖਦੇ, ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੰਨੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਬੇਟ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਿਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ, ਲੋਕ ਦਾਰੂ ਵੇਚਦੇ, ਪੀਂਦੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਗ਼ਾਲਦੇ..... ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਛਾਪੇ ਵੱਜਦੇ, ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ..... ਤੇ ਫੇਰ ਭਗਵਾਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਮੋਇਆ..... ਪਰ ਰਾਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਬਲੀ ਲੈ ਗਿਆ, ਮੁੰਨੀ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਉਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੀ ਛਾਪ ਹੋਏਗੀ, ਜੁ ਉਹਨੇ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਭਗਵਾਨੇ ਦਾ ਨਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢਦਿੱਤਾ। ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਕਰ ਵਿਖਾਈ।”

ਛਾਹ ਸੰਘੋਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹੀ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਾਹਮਣੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਘਾਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਕਾਲ-ਕਲਾਂਤਰ ਤੋਂ ਪਰਤਦੀ ਹੋਈ ਕੈਲੇ ਦੀ ਚਿੱਟੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਪਰਤੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਖਦਿਆਲ ਵੀ ਬੋਲ ਉੱਠਿਆ, “ਐਹੋ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਗੱਡੀਆਂ 'ਚ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਆ ਚਿੱਟੇ ਦੇ ਤਸਕਰ,..... ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਚਿੱਟੇ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ..... ਤੀਵੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀਆਂ।”

“ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਸੁਖਦਿਆਲ, ਤੇ ਇਹ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਗੱਡੀਆਂ 'ਚ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਆ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ 'ਚ ਅਟਕ ਜਾਣਗੇ..... ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੁੰਨੀ ਵਰਗੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰੇਗੀ।”

ਮੈਂ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪਿੰਡੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਮੁੜਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਚਿੱਤਰਪਟ ਉੱਪਰ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਉੱਭਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ‘ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ’ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸਮਾਧ ਉੱਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੁੰਨਿਆ-ਮੱਸਿਆ ਸਮਾਧ 'ਤੇ ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ ਸੀ, ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ-ਪਾਣੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਅਟੁੱਟ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੀਰਤਨੀਏ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ, ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਂਦੇ, ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਜਦੀਆਂ.....। ਇਹ ਸਮਾਧ

ਸਰਕਾਰੀ ਗੱਡੀਆਂ 'ਚ ਚਿੱਟਾ ਸਪਲਾਈ ਲਈ 'ਨਾਮਣਾ' ਖੱਟਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੀਰ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ 'ਤੇ 26 ਹਾੜ੍ਹ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਮੇਲੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਸੀ।

ਉਥੇ ਵੀ ਹੋਊ ਕੋਈ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ.....!

ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਲਈ ਸਕੂਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਠਾਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਕਬਰਾਂ ਕੋਲ ਉੱਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਸਕੂਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਬਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਤੰਕ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਮਗਰੋਂ ਕਬਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਸੰਘਣੇ ਬੂਝੇ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਧ-ਫੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਖੌਫ਼ਜ਼ਦਾ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਦਸੀ। ਕਬਰਾਂ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਵਾਸੇ ਬਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕ ਇਕਮੱਤ ਸਨ। ਇੱਧਰ ਅਸੀਂ ਨਿਆਣੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਇਕਮੱਤ ਸਾਂ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮਾਸਟਰ-ਮਾਸਟਰਨੀਆਂ ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਤੋਂ ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਖੌਫ਼ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ। ਅਸੀਂ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੇ, ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੇ, ਧੂੜਾਂ ਪੱਟਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਠ ਪੈਂਦੇ।

ਠਾਣੇ, ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਏਥੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁਟਾਪਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਠਾਣੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ 'ਚੋਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੋਹ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਣਚਾਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਖੂਬ ਨਿਆਣੇ ਜੰਮਦੀਆਂ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਨਿਆਣੇ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ-ਮਾਸਟਰਨੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਘੇਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਮਰ ਵਾਲਾ ਇੰਦਰਾਜ਼ ਭਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਕਈ ਨਿਆਣੇ ਅਧਿਆਪਨ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਝਕਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਨੱਠ ਵੀ ਜਾਂਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਰਾਹੀਂ 'ਪੇਸ਼' ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਕੁੱਟਿਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਮਲ ਠਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕੁਟਾਪੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਈ ਨਿਆਣੇ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਟ ਖਾਣ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇਵਲ ਗ਼ੈਰਵਿੱਦਿਆਕ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜਿਉਂ ਦੀਆਂ ਤਿਉਂ ਬਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਸਲਣ, ਕਣਕ ਦੇ ਮੁੱਢਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੱਤਰ ਕੁੱਟਣ ਭੱਜ ਨਿਕਲਣਾ, ਬੋੜੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹਾਉਣਾ, ਬੰਟੇ ਖੇਡਣਾ, ਟਿੰਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਖੂਹੀ 'ਚ ਉਤਰਨਾ, ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੱਟ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਿਆਣੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਧਰਨਾ। ਕਿਸੇ ਮਾਸਟਰ ਜਾਂ ਮਾਸਟਰਨੀ ਬਾਰੇ ਭੱਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਾਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੈਰਵਿੱਦਿਆਕ ਕੁਤਾਹੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਜਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਤੁਰਤ-ਫੁਰਤ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਜ਼ਾ ਬੈਂਤ ਵਰ੍ਹਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਨਿਆਣੇ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਯਾਫ਼ਤਾ ਹੁੰਦੇ, ਚਾਘਰਾਂ ਮਾਰਦੇ, ਪਰ ਸਜ਼ਾ ਪਾ ਚੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰੰਤ ਆਮ ਵਰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਗਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਲੰਮਾ, ਪਤਲਾ, ਫੁਰਤੀਲਾ ਤੇ ਖਰ੍ਹਵਾ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਦਿਸ ਪੈਣਾ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਨਿਆਣੇ ਉਸਦੇ ਸਹਿਮ ਦਾ ਬੋਝ ਢੋਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਪੀਰੀਅਡ 'ਚ ਕਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਵੀ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਵਾਲ ਗ਼ਲਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਫਾਰਮੂਲਾ ਨਾ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਨਿਆਣੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, “ਹੱਥ ਕੱਢ।” ਤੇ ਫਿਰ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਬੈਂਤ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ। ਸਵਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਜਾਂ ਨਿਆਣੇ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਉਹ ਘੱਟ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਦੇ ਕਈ ਕੁਨਾਂ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਉਹਦੀ ਫੁਰਤੀਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕਾਰਨ 'ਚਿੜਾ' ਆਖਦਾ, ਉਹਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਨਿਆਣੇ 'ਜੱਗਾ ਕਸਾਈ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੱਤਵੀਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਛਿੰਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀ ਨਾਲ ਕਿੜ੍ਹ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਹਦੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, "ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਥੋਨੂੰ ਜੰਟਾ ਜੱਗਾ ਕਸਾਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।" ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਨੇ ਛਿੰਦੇ ਦੀ ਕੂਲੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਕਰਾਰੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ ਜੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਆਪਣਾ ਵਿਗੜਿਆ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਛਿੰਦਾ ਭੈੜਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਵਿਚਾਰਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪਈ ਕੁੱਟ ਉੱਪਰ ਪੋਚਾ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬੁੜਬੁੜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, "ਹੁਣ ਦੇਖਿਓ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਕੀ ਬਣਦਾ?... ਦੇਖ ਲਿਓ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ..." ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਦੇਖੋ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਬਣਦਾ? ਸਭ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਜੰਟੇ ਦੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ।

ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਵੱਧ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਰਥਣਾ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਛਿੰਦੇ ਤੇ ਜੰਟੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕੀਹਨੇ ਕੀਹਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਉੱਪਰ ਰਲ ਕੇ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਂਜਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਰਗਾ ਬਣਾ ਕੇ ਮਿਸਾਲੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਡੰਡਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਤੱਕ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਦੇ ਡੰਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਦੇ ਰਹੇ।

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁੱਟ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਜਮਦੂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਮਾਨ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਕੁੱਟ ਉੱਪਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਸਰਾਪ ਭੋਗਦੇ ਮਾਪੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੰਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਸਕੂਲ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, "...ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰੱਖਿਓ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ..ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਰੰਬਾ ਤੇ ਜੁਆਕ ਤਾਂ ਚੰਡੇ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੇ ਆ, ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਥੋਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਐ, ਬਸ ਬੰਦੇ ਬਣਾ ਦਿਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ।" ਮਾਸਟਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ 'ਬੰਦੇ' ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਮਲ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਜਗਤਾਰ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਰਿਹਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦੇ, ਰੋਜ਼ ਕੁੱਟ ਖਾਧੇ ਅਤੇ ਇੰਝ ਕੁੱਟ ਖਾਂਦੇ-ਖਾਂਦੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲੇ ਛੱਡ ਕੇ ਹੀ ਸਕੂਲੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦੇ।

ਮਾਸਟਰ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਿੱਥ ਬੜੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਨਿਆਣਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਕੁਝ ਬਣ ਜਾਊ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਜਾਊ। ਉਂਵ ਇਸ ਮਿੱਥ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪਿਛਲਾ ਅੱਧ ਹੀ ਸੱਚ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਹਦੀ ਕੁੱਟ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਅੱਠਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਲਾਮ ਕਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਮੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਨ ਸਮਝਾ ਲੈਂਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਰ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿੱਜੀ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਤਰਦੇ ਸਨ। ਰੱਟੇ-ਘੋਟੇ 'ਤੇ ਵਾਹਵਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਕਰੇਲਾ ਦੂਜਾ ਨਿੰਮ ਚੜ੍ਹਿਆ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ। ਇਕ ਤਾਂ ਗਣਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਜਰਵਾਣਾ ਸੀ। ਨਿਆਣੇ ਦੂਹਰੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ। ਇਕ, ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ, ਪੰਜ, ਦਸ, ਪੰਦਰਾਂ, ਹਜ਼ਾਰ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਿ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਵਧਦੀ-ਵਧਦੀ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਬੀ ਦਾ ਸੁਕੇਅਰ ਵੱਲ ਤੁਰਨ ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਭਲਾ ਕੀ ਗਣਿਤ ਹੋਇਆ? ਜ਼ਮੈਟਰੀ ਵੀ ਭਲਾ ਕੀ ਬਲਾ ਹੋਈ? ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਦੇ

ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖਲਿਆਰਦਾ ਫਾਰਮੂਲੇ ਰਟਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦਾ। ਨਿਆਣੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਕੁੱਟ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਸਿੱਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ।

ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਅੱਖਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਛੁੱਟੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਆ ਕੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪੀਰੀਅਡ ਲਾਉਂਦਾ। ਉਹਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਦਾ ਮੋਨੀਟਰ ਡੰਡਾ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰੱਖਦਾ। ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਡੰਡਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨੇ ਰਾਇ ਕਰਕੇ ਮੋਨੀਟਰ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਡੰਡਾ ਛੇਤੀ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲਿਆਇਆ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੰਡਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੋਨੀਟਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆ ਗਈ। ਇਹ ਡੰਡਾ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੋਨੀਟਰ ਉੱਪਰ ਹੀ ਵਰ੍ਹਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਮੋਨੀਟਰ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਚਲਾਕੀ ਇਸ ਵੱਢਖਾਣੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣੀ। ਵਿਚਾਰਾ ਬੇਬਸ ਸੀ, ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਕੀ ਨਲਾਇਕ, ਹਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਦੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਕੂਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਥੱਪੜ ਜੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਡੰਡਾ ਪਰੇਡ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਨਿਆਣੇ ਦਾ ਕੰਨ ਮਰੋੜਦਾ, ਕੋਈ ਬਾਂਹ ਮਰੋੜਦਾ, ਕੋਈ ਗਿੱਚੀਓਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਧੌਣ ਮਰੋੜਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਹੂਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਿਨੇ ਤਾਰੇ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿਆਣੇ ਕੁੱਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਖ਼ਰ ਨਿਆਣੇ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹੀ ਧਿਰਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਕੁੱਟ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੇਵਲ ਡਰ ਦਾ ਸੀ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਰਾ ਕੇ ਰੱਖੋ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਉਹ ਕੋਨਾ ਜੋ 'ਸਤਿਕਾਰ' ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਡਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਂਵ ਫਿਰ ਵੀ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ 'ਮੰਗ' ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਮੁੜਦੇ ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, “ਰੂਪਿਆ, ਕੀਹਦਾ ਪੀੜ ਆ ਓਏ?”

ਅੱਗੋਂ ਰੂਪੇ ਨੇ ਵੀ ਠਾਹ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਹਰਨੇਕ ਸਿਓਂ ਦਾ ਜੀ।”

ਇਸ ਜਵਾਬ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਕੇ ਹਰਨੇਕ ਸਿਓਂ ਨੇ ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ 'ਕੱਲਾ ਹਰਨੇਕ ਸਿਓਂ ਕੀ ਹੋਇਆ! ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼੍ਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਲਾਈਦਾ, ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੀਂ।” ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਰੂਪੇ ਨੇ ਪੂਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ, ਐਵੇਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ਕੁੱਟ ਖਾਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ।

ਓਸੇ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ। ਰੂਪਾ ਇਕਦਮ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ, “ਸਰਦਾਰ ਭੈਣ ਜੀ ਦਾ ਪੀੜ ਆ ਜੀ।” ਮਾਸਟਰ ਇਸ ਵਾਰ ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਆਖ਼ਰ ਰੂਪਾ ਉਹਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਾਤਰ ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਤਨੀ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਸੀ, ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ, ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਉਹਦਾ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਬਾਕੀ ਮਾਸਟਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਸਕੂਲ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਟੈਂਕ ਬਸ ਚੜ੍ਹਨ ਹੀ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਸਕੂਲੋਂ ਨਿੱਕਲ ਕੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਕਕਾਲਜਾਂ,ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਿਆ,ਸਕੂਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਰੂਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਦੀ ਕੁੱਟ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲੇ ਛੱਡਕੇ ਨੱਠਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਇਕ ਪੀੜ ਜਿਹੀ ਉੱਠਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ,ਇਥੇ ਨਿਆਣੇ ਬਸ ਇਕੋ ਸੁਪਨਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਕੂਲੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੁੜ ਕਦੇ ਵੀ ਏਥੇ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਉਣ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਬੇਹੱਦ ਮਿਹਨਤੀ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿੰਬ ਲੈ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਭਾ ਖੱਟ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਾਗਲੇ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਪਿੰਡ ਗੋੜਾ ਵੱਜਦਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਾਫੀ ਫੁਰਤੀਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ,ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਉਹ ਢਲ ਗਿਆ,ਛੀਂਟਕਾ ਸਰੀਰ ਕੰਗਰੋੜ ਜਿੰਨੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਖੋਪੇਨੁਮਾ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੀਲਾ ਪਟਕਾ ਬੰਨ੍ਹੀ ਉਹ ਸੜਕ ਦੇ ਮੋੜ ਉੱਪਰ ਬਣੇ ਚੌਤਰੇ ਉੱਪਰ ਅਕਸਰ 'ਕੱਠਾ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨਾਲ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਕਰ ਹੀ ਜਾਵਾਂ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਹੀ ਮੈਂ ਟਲ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਲ ਕਰੜਾ ਕਰੜਾ ਕਰਕੇ ਗੱਡੀ ਰੋਕ ਹੀ ਲਈ। ਸਾਈਡ 'ਤੇ ਗੱਡੀ ਪਾਰਕ ਕਰਕੇ ਝਿਜਕਦਾ ਜਿਹਾ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਆਦਤਨ ਗੋਡੀ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਂ। ਉਹਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਬਸ ਮਹਿਸੂਸ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਬੜੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਹਾਲ ਐ,ਤੂੰ ਤਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ?” ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ, “ਜੀ ਹਾਂ,ਆਪ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ,ਹੋ ਹੀ ਗਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗਾ।”

“ਨਿਆਣੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਆ?” ਰਸਮੀ ਜਿਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਗਏ,ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਆ,ਸੈੱਟ ਆ ਸਾਰੇ।”

“ਚਾਹ ਪੀਏਂਗਾ?”

“ਨਹੀਂ,ਚਾਹ ਪਿੰਡੋਂ ਪੀ ਆਇਐ,ਥੋਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਗੇ,ਧੰਨ ਭਾਗ ਆ।”ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

“ਭਲਾ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਆ ਮਾਸਟਰ ਜੀ? ਉਹ ਤਾਂ ਅਫਸਰ ਬਣਗੇ ਹੋਣਗੇ।”

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਥੋੜ੍ਹਾ ਤ੍ਰਬਕਿਆ,ਜਿਵੇਂ ਤੜਪਿਆ ਹੋਵੇ,ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀ ਦੁਖਦੀ ਰਗ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

“ਅਫਸਰ ਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ,ਚਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਹੀ ਅਫਸਰ ਬਣਦੇ,ਐਥੇ ਖੇਤੀ-ਖੂਤੀ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਆ।”

ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਕਫ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮਾਸਟਰ ਜੀ,ਉਹ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ,ਉਹ ਭਲਾ ਕਿਉਂ ਨੀ ਪੜ੍ਹੇ?”

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਰਧ ਚਿਹਰਾ ਜਿਵੇਂ ਤਣਿਆ ਜਿਹਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਸ ਸਕੂਲ ਵੱਲ, ਜਿਥੇ ਉਹਦੇ ਮੁੰਡੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, “ਓਥੇ ਵੀ ਹੋਊ ਕੋਈ ਮਾਸਟਰ ਜਗਤਾਰ ਸਿਓਂ.....!!”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਉੱਠਿਆ, ਪਲ ਭਰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ, ਮਰਨਾਊ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਛਾ ਫੇਰ, ਚਾਹ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਬਈ ਮੈਂ ਪੀਣੀ ਨੀਂ.....ਅੱਛਾ ਫੇਰ.....ਅੱਛਾ ਫੇਰ.....।” ਕਹਿੰਦਾ ਮੇਰੀ ਸਤਿ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਉਡੀਕੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਪੋਲੇ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਰਾਹ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ

ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਲਗਭਗ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਗਰਾਊਂਡਾਂ ਵੱਲ ਆ ਨਿੱਕਲਦਾ ਸਾਂ। ਹਵਾਖੋਰੀ ਕਰਕੇ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਵੇਂ ਉਡਾਰ ਹੋਏ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਬੈਟ-ਬੱਲੇ ਲੈ ਕੇ ਏਧਰ ਆ ਨਿੱਕਲਦੇ ਸਨ। ਖੂਬ ਟੁੱਲ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਰੂਹ ਦੋਵੇਂ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਟੀਮਾਂ ਲਗਭਗ ਪੱਕੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਟਾਸ ਹੁੰਦੀ। ਟਾਸ, ਇੱਟ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇੱਕ ਟੀਮ ਇੱਟ ਦੇ ਮਾਅਰਕੇ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਮੰਗਦੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੱਧਰਾ। ਇਉਂ ਜਿਸਦਾ ਪਾਸਾ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਟੀਮ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਲੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਗੇਂਦਬਾਜ਼ੀ। ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਟਾਸ ਲਈ ਇੱਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਖੇਡ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੁੜੱਗੇ ਲਾਉਂਦੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਜ਼ੈਲਾ, ਸਰਵਣ ਤਰਖਾਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ।

ਸਰਵਣ ਨੇ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੁੱਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਲੇਠੀ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ੈਲੇ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਹੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਵੰਨੀਓਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਹੀ ਉਹ ਸੋਹਣਾ ਦਰਸ਼ਨੀ ਜੁਆਨ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਘਰ ਉਹਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਘਰੇਲੀ ਕਾਰਖ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾੜੀ ਸੇਪੀ ਵਾਲੇ ਮੰਜੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਹੀ, ਰੰਬੀ, ਹਲਾਂ, ਦਾਤੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਕੰਮ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਲੜ ਫੜ ਲਿਆ। ਮਿਸਤਰੀ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਲਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਅਲੱਗ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਛੋਟਾ ਕੰਮ ਫੜਦਾ ਸੀ, ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫੁਰਤੀ ਉਹਨੇ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮਸਤਾ ਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦਲਿਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਉਹਦਾ ਪੱਕਾ ਜੋਟੀਦਾਰ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਮੂਹਰੇ ਲੱਗ ਤੁਰਦਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਟਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਠੀਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਠੀ ਦੀ ਛੱਤ ਪਾ ਕੇ, ਠੋਕੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਅਗਲੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੋਠੀ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਜ਼ੈਲੇ ਦੀ ਮਸਤੀ ਨਾਲ ਸੁਰ ਸਾਂਝੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਮਸਤੀ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਮਸਤਾ ਸੁਰ-ਬੱਧ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੇਸੀ ਮੂਹਰੇ ਇੱਟ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਉਹ ਮਸਤੀ ਨੂੰ ਨਾਲੇ-ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦਾ, “ਮਸਤਿਆ, ਸੁਣਾਈਂ ਓਏ ‘ਇਹ’ ਗੱਲ, ਮਸਤਿਆ ਸੁਣਾਈਂ ਓਏ ‘ਉਹ’ ਗੱਲ।” ਮਸਤਾ ਚਾਮੂਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਵੀ ਵੱਧ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਵਧੀਆ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਥਕੇਵਾਂ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਕਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਇਕਹਿਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਛੁਹਲਾ ਮਸਤਾ ਜ਼ੈਲੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਇੱਟ ਮੁਕਣ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਸਾਲਾ। “ਆਇਆ ਮਿਸਤਰੀ, ਆਇਆ ਮਿਸਤਰੀ” ਵਾਲਾ ਹੁੰਫ਼ਾਰਾ ਉਹਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਥਣ ਨੂੰ ਕੰਮ ਨਬੇੜ, ਸੰਦ-ਵਲੇਵਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਭਾਲਦੇ ਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ।

ਜ਼ੈਲੇ ਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਧੁੰਮ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਮੋਟਰ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਬਣਵਾਉਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਹੋਣ ਵਜੋਂ ਉਹਨੇ ਉਚੇਚੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਿੱਥੇ ਦਿਨ ਜ਼ੈਲੇ-ਮਸਤੀ ਦੀ ਜੋੜੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕੰਮ ਵਿਉਂਤ ਲਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਵੀ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਮੁੱਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਆਮ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਘੰਟਾ-ਘੰਟਾ ਇੱਟ ਘੜ੍ਹਣ 'ਤੇ ਹੀ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਲਕ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਕੇ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗ਼ਹਿਰੀ ਖੁਸ਼ੀ

ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਦੋ ਦਿਨ ਮੈਂ ਨਿਰਵਿਘਨ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਲੁਤਫ਼ ਵੀ ਉਠਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਸਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆਇਆ ਪਰ ਮਨ ਵੀ ਪਸੀਜ ਗਿਆ। ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਰਦਾ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਜ਼ੈਲੇ ਨੇ ਮਸਤੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮਸਤਿਆ, ਸੁਣਾ ਓਏ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਗੱਲ।” ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਮਸਤੇ ਨੇ ਸਾਖੀ ਛੁਹ ਲਈ, ਕਹਿੰਦਾ “ਕਿਉਂ ਬਈ ਮਾਹਟਰ, ਮਿਸਤਰੀ ਮਸਾਲਾ ਸੰਭਾਲ ਓਏ,” ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਜ਼ੈਲੇ ਕੋਲ ਮਸਾਲਾ ਅੱਪੜਦਾ ਕਰ ਉਹਨੇ ਫਿਰ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਫਲੈਸ਼ ਬੈਕ ਵਾਂਙ, “ਕਿਉਂ ਬਈ ਮਾਹਟਰ, ‘ਨੰਦ ਪੜ੍ਹਾਏ ਸੀ ਮੇਰੇ ਜਿਹੜੇ ਪਾਠੀ ਨੇ, ‘ਨੰਦਾਂ ਵੇਲੇ ਕਹਿੰਦਾ, ਸਰਦਾਰ ਮਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕਾ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਓ,” ਮਸਤੇ ਨੇ ਪਾਠੀ ਦੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਨਕਲ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ। “ਪਰ, ਮਾਹਟਰ, ਆਪਾਂ ਨੀਂ ਮੰਨੀ ਉਹਦੀ ਗੱਲ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਹੀ ਬਹਿੰਦਾ ਆਇਆਂ, ਹੁਣ ਵੀ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਹੀ ਬੈਠੂੰ, ‘ਨੰਦ ਕਰਾਉਣੇ ਕਰਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੱਲਿਐਂ”

ਹੱਸਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਅੱਛਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਤ ਉੱਪਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਇਆ ਮਸਤਾ, ਸਦਕੇ ਬਈ ਮਸਤਿਆ ਤੇਰੇ।” ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੋ ਤੋਂ ਮਸਤਾ ਚੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨੇ ਠਾਹ-ਠਾਹ ਕਰਕੇ ਜ਼ੈਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਸਤੇ ਦੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਿਸ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਮਸਤੇ ਨੂੰ ਢਾਲਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਸਾਂਚੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਮਸਤ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲੰਡੇ-ਲਾਟ ਦੀ ਉਹਨੂੰ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਲਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਾ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਬੱਲੇ ਮਸਤਿਆ!” ਕਹਿ ਕੇ ਜ਼ੈਲੇ ਨੇ ਮਸਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ਕਾਰਿਆ, “ਨਹੀਂ ਰੀਸਾਂ ਤੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ!”

“ਰੀਸਾਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜ਼ੈਲਿਆ, ਤੂੰ ਵੀ ਲੈ ਆ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬੈਂਡ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ।” ਮੈਂ ਜ਼ੈਲੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਮਸਤੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

“ਲੈ, ਕਿਉਂ ਬਈ ਮਾਹਟਰ, ਜਿਵੇਂ ਜ਼ੈਲੇ ਦੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਓਵੇਂ ਜ਼ੈਲੇ ਦਾ ਵੀ ਹੋਜ਼ੂ।”

“ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਆ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੱਛੜ ਕੇ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚੇਤੇ ਉੱਪਰ ਜ਼ਰਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਬਸ ਫੇਰ, ਇਹਦਾ ਵੀ ਪਛੜ ਕੇ ਹੋਜ਼ੂ, ਰਹਿਣ ਨੀਂ ਲੱਗਾ।”

“ਉਦੋਂ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਸੀ ਮਸਤਿਆ, ਸ਼ਰੀਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰੇ ਨੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੰਦੇ।”

“ਬਸ ਫਿਰ, ਜ਼ੈਲੇ ਲਈ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਓਹੀ ਆ ਮਾਹਟਰ ਜੀ।” ਐਂਤਕੀਂ ਮਸਤੇ ਨੇ ਗੱਲ ਜ਼ਰਾ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, “ਦੇਖਣ ਆਲੇ ਬਥੇਰੇ ਆਉਂਦੇ ਆ, ਸ਼ਰੀਕ ਬਾਹਰੋ-ਬਾਹਰ ਈ ਮੋੜ ਦਿੰਦੇ ਆ।”

ਜ਼ੈਲੇ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੁਆਰੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੋਈ ਤੇ ਫਿਕਰ ਵੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਕਿ ਜ਼ੈਲਾ ਸੋਹਣਾ-ਸੁਨੱਖਾ ਸੀ, ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਾਊ ਸੀ, ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ ਐਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੰਮ ਦਾ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲੋਕ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੇ ਲੰਮੇ ਕੱਦ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਹਿੰਦੇ, “ਜ਼ੈਲਾ ਮਿਸਤਰੀ ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਪੈੜ ਲਾਉਣ ਦਾ ਝੰਜਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ” ਖੈਰ, ਸ਼ਰੀਕ ਤਾਂ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਵੀ ਮਾਣ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧਾਰ ਲਈ ਕਿ ਜ਼ੈਲੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਾਹ ਲੱਗਦੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੋਟਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਛੱਡ ਕੇ, ਬਣਦਾ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ੈਲਾ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਜੋਟੀਦਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ, “ਅੱਛਾ ਬਈ ਮਾਹਟਰ, ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੀਂ ਬਈ ਆਪਣੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ, ਘਰ ਦਾ ਤੋਰਾ ਤੁਰ ਪਊ!”

“ਖ਼ਿਆਲ? ਹਾਂ... ਹਾਂ! ਜ਼ਰੂਰ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੂੰਗਾ ਸਰਦਾਰ ਮਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।” ਮੇਰੀ ਗੱਲ ’ਤੇ ਮਸਤਾ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਿਆ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਸਤਾ ਈ ਆਂ, ਮਾਹਟਰ ਮਸਤਾ, ਮਸਤਿੰਦਰ ਬਣਕੇ ਮੈਂ ਕੀ ਲੈਣਾ?” ਮਸਤੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਇਕੋ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਟਕ ਗਈ ਹੋਂਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੰਭੀਰ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ੈਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਹਦੇ ਵਿਆਹੋਂ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੇ ਖ਼ਦਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਆਹੋਂ ਖੁੰਝ ਗਏ ਸ਼ੇਰੂ, ਕੇਹਰੂ, ਨਰੈਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਘੁੰਮ ਗਏ। ਗੱਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਆਹ ਬਗ਼ੈਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਚਿੰਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ੈਲਾ ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਹੀਣਤਾ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹੋਂ ਖੁੰਝੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਸ਼ੇੜੀ, ਨਿਕੰਮਾ ਤੇ ਦਰ-ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਕਿਤੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੁੰਝਲ ਨਾ ਬੱਝ ਜਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਤੜਕੇ-ਤੜਕੇ ਹੀ ਠੋਕੇ ਦਾ ਦਰ ਖੜਕਾਉਣਾ ਪਵੇ ਜਾਂ ਭੁੱਕੀ ਸਪਲਾਇਰਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਆਪੇ ਦੀ ਪੀੜ ਸਹਿਣੀ ਪਵੇ। ਮਸਲੇ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੱਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ੈਲੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜ਼ੈਲੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਮਹਿਜ਼ ‘ਰੋਟੀ ਪੱਕਦੀ ਹੋਜੂ’ ਜਾਂ ‘ਘਰ ਵੱਸਦਾ ਹੋਜੂ’ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਮਲਾ ਕਿਤੇ ਵੱਡਾ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੀ ਭੈਣ ਮਿਲਣ ਆਈ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ’ਚ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਬੀਰ, ਭਲਾ ਕੋਈ ਤਖਾਣਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ’ਚ? ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਖਹਿੜੇ ਪਿਆ ਹੋਇਐ, ਕਹਿੰਦਾ ਗੁੱਡੀ ਦਾ ਸਾਕ ਤੂੰ ਕਰਵਾ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਵੰਨੀ।”

ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਡੀਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ੈਲੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੁਲਝਾ ਲਵਾਂ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕੁਝ ਜਕੋਤੱਕੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੈ ਗਿਆ, “ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਭਲਾ ਪਿੰਡ ਆਉਣਾ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਜੂ” ਪਰ ਭੈਣ ਨੇ ਮੇਰੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਪੂਰੀ ਗਰੰਟੀ ਐ ਬੀਰ, ਕੁੜੀ ਪਿੰਡ ’ਚ ਦਿਨ ਕੱਟ ਲਏਗੀ, ਬਾਹਲੀ ਬੀਬੀ ਐ ਉਹ ਤਾਂ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜਪਣ ਵਾਲੀ ਐ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਉਹਦੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੀਰ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ...।” ਭੈਣ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ’ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੇ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਵੈਸੇਵੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਘਰਬਾਰ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਪਸੰਦ ਆਉਣ ਜਾਂ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰੇੜਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜ਼ੈਲੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਸੋ, ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਉਂਤੇ ਗਏ। ਰਣਨੀਤੀ ਇਹ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਕਿ ਜ਼ੈਲੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਬਸ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ। ਗਿਣਵੇਂ-ਚੁਣਵੇਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਘਰ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁੰਵਾ ਵਿਹੜਾ ਸ਼ਗਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੰਨੋ-ਕੰਨ ਪਿੰਡ ’ਚ ਖ਼ਬਰ ਘੁੰਮ ਗਈ ਕਿ ਸਰਵਣ ਦਾ ਜ਼ੈਲਾ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ। ਵਾਜੇ ਵੱਜ ਗਏ। ਸਜਿਆ-ਧਜਿਆ ਜ਼ੈਲਾ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬਜ਼ਾਦੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਖੂਬ ਦਾਰੂ ਪੀਤੀ ਗਈ। ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮੁੱਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜਲੇਬੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਰਹੇ। ਜ਼ੈਲਾ ਲੁਧਿਆਣਿਓਂ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹ ਲਿਆਇਆ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਮੋਹਤਬਰ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ-ਘੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ, “ਆਹ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤੂੰ ਬਾਹਲਾ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪੁੰਨ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਹਰੇਕ ਨੀਂ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਦੇ ਸਿਰ, ਤੂੰ ਤਾਂ

ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਟਿੱਬਿਆਂ 'ਚ ਨਹਿਰ ਵਗਾ 'ਤੀ, ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਦੇਵੇ।" ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਪੂਰੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਚੋਲੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਮੈਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਜ਼ਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੀਵਨ ਆਮ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਈ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪੇ ਦੱਸ ਦੇਣਗੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵਿਚੋਲਣ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਖਹਿੜੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਮਾਖੌਲ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁੱਛਣੋਂ ਨਾ ਉੱਕਦਾ, “ਮਾਸਟਰ, ਸਰਵਣ ਕਿਆਂ ਨੇ ਜਲੇਬੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਮੁੜਵਾਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ?” ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿ ਛੱਡਦਾ, “ਨਹੀਂ... ਨਹੀਂ... ਸਭ ਅੱਛਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੰਤੋਖ ਸਿਆਂ।”

ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਰਵਣ ਦੇ ਘਰ ਸਭ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵਵਿਆਹੀ ਘਰ 'ਚ ਭੜਥੂ ਪਾ ਕੇ ਪੇਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਗਈ ਸੀ, ਘਰ ਮੂਹਰਿਓਂ ਸੜਕ ਤੋਂ ਲੰਘਦੇ ਟੈਂਪੂ ਅੱਗੇ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ “ਨਾਨਕਸਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਆ!” ਗਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਤੋਖ ਸਭ ਕੁਝ ਰਨਿੰਗ ਕ੍ਰਮੈਂਟਰੀ ਵਾਂਝ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਣਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜ਼ੈਲੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੁਆਦ ਲੈ-ਲੈ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਵਿਹਲਤਾਂ ਦੀ ਐਵੇਂ ਮਗਜ਼ੌਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਬਾਤ ਦਾ ਬਤੰਗੜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਆਮ ਜੁ ਸੀ। ਖੈਰ, ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ੈਲੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ।

ਮੈਂ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਵੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ। ਆਪਾਂ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਗਿੱਲਾ ਪੀਹਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ। ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ, ਕੰਮ ਕਾਰ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆ ਗਿਆ। ਮਸੇਸਿਆ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਵਿਚਾਰਾ, ਚਿਹਰਾ ਉੱਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਜਿਵੇਂ ਅੱਧਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮਿਲਦਿਆ ਸਾਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਕਹੇ ਦਾ ਜ਼ੈਲੇ ਨੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਹੁੰਫ਼ਾਰਾ ਨਾ ਭਰਿਆ, ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਕਿਹਾ, “ਮਾਸਟਰ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਇਸ ਵਕਤ, ਜਦੋਂ ਜ਼ੈਲਾ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਫਰੋਲਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। “ਤਕੜਾ ਹੋ ਜ਼ੈਲਿਆ!” ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਫਿਰ ਕਦੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ੈਲੇ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜ਼ੈਲੇ ਵਰਗਾ ਆਲ੍ਹਾ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕਾਰੀਗਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫਿੱਸ ਪਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ੈਲਾ ਫਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਿਆ। ਰਸਮੀ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਜ਼ਰਾ ਸੰਭਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਜ਼ੈਲਾ ਖੁਦ ਹੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਲੈ ਬਈ ਮਾਸਟਰ, ਹੋ ਗਿਆ ਨਿਬੇੜਾ, ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਆਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ 'ਨੀਂ ਰੋਕਿਆ, ਮੈਂ ਕਹਿਤਾ ਸੀ ਜਾਹ ਲੈ ਜਾ, ਅੱਜ ਪਿਉ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਲਿਖ-ਲਿਖਾ ਕਰਲੋ..... ਨਾਲ ਪੈਂਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਮੰਗਦਾ ਖਰਚਾ, ਮੈਂ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਵੱਢ ਫਾਹਾ, ਦੇ-ਦੇ ਪੈਸੇ..... ਸਮਝਲਾਂਗੇ ਘੱਟ ਕਮਾਈ ਕਰ ਲਈ ਸਹੀ..... ਜਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਹਿੱਸੇ 'ਚੋਂ ਕੱਟ ਲਈਂ.....।” ਜ਼ੈਲਾ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਸੁਣਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਗਿਆਸਾ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉੱਝ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਲੰਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਟਕਿਆ, ਮਾਮਲਾ ਲੰਮਾ ਲਟਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਜੂਨ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਪਰ.....ਗੱਲ ਹੋਈ ਕੀ ਸੀ ਜ਼ੈਲਿਆ?” ਮੈਂ ਅੰਦਰਲਾ ਭੇਤ ਜਾਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਹੀ ਲਈ। ਉਹਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਦੱਸਣੋਂ ਝਿਜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਚਰਿੱਤਰਵਾਨ ਕੁੜੀ ਦੱਸੀ ਦੀ ਸੀ।

“ਲੈ,ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈ ਮਾਸਟਰ,.....ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆ ਕਰਾਂ.....ਹੱਥ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੇ.....ਅਖ਼ੋ,ਨਾ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਦੇ ਕੀਤਾ,ਨਾ ਕਰਨਾ,ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਇਆ,ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਏ,ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਭੈਣ ਦੇਣੀ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਈ ਇਹ ਕੰਮ ਫੜ ਲਿਆ,ਹੁਣ ਦੱਸ,ਮੈਂ ਭਲਾ ਚਰਿੱਤਰ ਤੋਂ ਕੀ ਕਰਾਉਣਾ?”

ਜ਼ੈਲੇ ਨੇ ਰਹੱਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜ਼ੈਲੇ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ,ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆ। ਇੱਟ ਸੁੱਟ ਕੇ ਟਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ੈਲੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਨੂੰ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਣਦੇ ਹੁੰਦੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ

ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ ਤੋਂ ਘੁਮਾ ਕੇ ਗੱਡੀ ਮੁੜ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ। ਭੁੱਲਣ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਆਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਨ ਗਏ ਸਮਾਨ ਖੀਦ ਕੇ ਕਾਊਂਟਰ 'ਭੁੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਸਕੂਟਰ ਦੁੜਾ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਦੇਣਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ,

“ਕਿਉਂ, ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਐਂ?”

“ਹਾਂ, ਪਰ ਕੁਝ ਐਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ।”

“ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੁਝ ਐਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ.....!”

“...ਜਿਸਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ਣਹਾਰ ਆਮ ਖੁਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ...” ਉਹਦਾ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੇ ਛੱਡਿਆ ਫਿਕਰਾ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਮੇਰੇ ਅਗਲੇ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਉਸ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਗੱਡੀ ਵਾਪਸ ਮੋੜੀ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਇਹ ਚਿੰਤਕ ਦੋਸਤ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹਟਵਾਂ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਕਈ ਪਿੰਡ ਲੰਘ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਰਾਹ 'ਚ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਰਨੀਆਂ ਘੁੰਮਣੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਸਨ। ਦਿਨ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ 'ਤੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਜਲੂਸ ਰਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਾਲਕੀ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਧੀਮੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਚਾਰਿਆ। ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਆਲਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋਈਏ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਜੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਾਤਰ ਝਲਕ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਕੁਝ ਵੀ ਗੌਰ ਨਾਲ ਤੱਕ ਸਕਣ ਦੀ ਮਨੋਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਅਸੀਂ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਖਟਕ ਗਈ ਸੀ ਉਹਨੂੰ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨੇ ਗੱਡੀ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਰਾਹ ਅਗਾਂਹ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਫਿਰਨੀ ਤੋਂ ਘੁਮਾ ਲਈ ਸੀ। ਤਦ ਕੁਝ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਪਿਛਾਂਹ ਪਰਤਿਆ ਸੀ। ਜਲੂਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਗੱਡੀ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਕੇ, ਉਹਨੇ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਝਾਤ ਮਾਰੀ, ਫਿਰ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਗੱਡੀ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲ ਵੀ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਘੋਖਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ੰਕਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਕੋਈ ਨਿਰਮੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੜੀ ਗਹਿਰੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਤਰੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਸਰੀ ਬਾਣਾ ਪੁਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ... ਇਕ ਗੱਲਹੋਰ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਹੈ ਵੀ ਅੱਧਖੜ੍ਹੇ ਉਮਰ ਦੇ।” ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ, “ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਗੱਭਰੂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ।” ਉਹਦੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਤੋਂ

ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਿਆ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਮਿਆਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਅੱਗੇ। ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਡੀਕਣ ਜਾਂ ਉਛਾਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਖਾਮੋਸ਼ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਥ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਡਰਾਇਵਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਗਹਿਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਆਮ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਲਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿੱਕਲ ਆਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਅਕਸਰ ਚਿੰਤਕ ਲੋਕ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਜਿਸ ਤਬਦੀਲੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਦੀ ਰਾਇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ 'ਨਿਘਾਰ' ਲਈ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਥੋਂ ਲੱਭਣੇ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ ਹਨ। ਦੁਸਤ-ਫੁਰਤ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਵਰਗਲਾਏ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾ ਧਰਿਆ ਹੈ, 'ਸਿਧਾਂਤਾਂ' ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਕਿਹਾ, "ਤੇਰੇ ਤਰਕ ਭਾਵੇਂ ਠੀਕ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਜੋ ਆਪਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਕ ਅਟੱਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਵਿਗੜਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ।"

ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗਾਂ ਢਾਈ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, "ਲੈ ਬਈ ਮਿੱਤਰਾ, ਉਦੋਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਜਲੌਅ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਸਲੀ ਖਾਲਸਾਈ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਜਲੂਸ, ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਲਸਾਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਹ ਜਲੂਸ। ਕਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਬਿਆਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।" ਬੀਤੇ ਦੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋਸਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੋਕਾਰੀ ਲਿਸ਼ਕ ਸੀ, ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰਾਪਣ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਵਡਿਆਈ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਅਣਭਿੱਜ ਸਾਂ।

ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ 'ਸੇ ਧਰਤ ਹਰਿਆਵਲੀ ਸੀ। ਸੋਹਣੇ-ਸੰਵਾਰੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਣਕਾਂ ਗਿੱਠ-ਗਿੱਠ ਉੱਚੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਣਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਹਰੇ ਕਚੂਰ ਬਰਸੀਮ ਦੇ ਖੇਤ ਇਉਂ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮਨਮੋਹਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਧਰ, ਮਰਯਾਦਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਦਿਲਚਸਪੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਮ ਤੋੜ ਗਈ ਸੀ। ਖੈਰ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗ਼ੈਰਸਰਮੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਕ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਜੇ ਮੈਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਫਿਰ ਦੋ-ਢਾਈ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਆਏ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਬਹਿਸ ਤੋਂ ਟਾਲਾ ਵੱਟਣ ਦੇ ਰੌਅ ਵਿੱਚ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਿਹੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਾਹ 'ਚ ਮਿਲੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਉੱਪਰ ਅਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਕੁਝ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਉੱਛਲ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਰ ਹੀਲੇ ਪਿਛਾਂਹ ਧਕੇਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਅਜੇ ਵੀ ਕੂਲੇ-ਕੂਲੇ ਬਰਸੀਮ ਦੇ ਮੁਲਾਇਮ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਮਚਲੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਿਮਾਨ-ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਭਰਨ ਤੇ ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪੂਰਕ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਦਰੁਸਤ ਸਮਝਿਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਠੋਰ ਸੱਚਾਈਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ ਦੇ ਮੋੜਾਂ ਉੱਪਰ ਲੋਕ ਕੰਬਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੱਕਲਾਂ ਮਾਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਾਹ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਲੈਂਦੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਤਨਜ਼ ਕਸੀ, “ਇਹ ਹਨ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਰਾਹ ਦਸੇਰੇ।” ਉਹਦੀ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਕਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਮੈਂ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬੇਮਤਲਬ ਕੰਮਾਂ ਜੋਗੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਕੰਮ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਤੀਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਬੜੇ ਸੌਖੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਫਿਰ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵੱਲ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਢਾਈ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਪੀੜ, ਇਕ ਕਸਕ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ’ਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸੋਚਾਂ ਵਹਿ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਹਿਣ ਬਣਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ-ਕੌੜੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਖਲੋਈਆਂ। ਇਹ ਮਿੱਠੀਆਂ ਘੱਟ ਤੇ ਕੌੜੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, “ਭੱਜ ਲੈ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਭੱਜ ਹੁੰਦੈ, ਅਸੀਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ।”

ਜਦੋਂ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੁੜੰਗੇ ਮਾਰਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ, ਫੱਟੀ-ਬਸਤਾ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਲਦੇ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲਸਾਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਾਸ ਢੰਗ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲੁਕਵਾਂ ਏਜੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚੋਣਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਰੋਕ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰ ਗਾਥਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਡੌਲੇ ਫਰਕਣ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਬੁਲਾਰੇ ‘ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ’ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨਾਟਕੀ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ। ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਹ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਤੱਕੇ ਹੋਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਸੀ। ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਾਟਕੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਮਾਹਿਰ, ਉਹ ਮਾਈਕ ਸੰਭਾਲਦਾ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਦੂਮਈ ਪਕੜ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ ਅਸਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਅਕਹਿ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਹਦਾ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਛੇੜ ਕੇ ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਗੰਗੂ ਬਾਹਮਣ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੰਗੂ ਹੀ ਉਹਦੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਬਚ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੰਗੂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਗੰਗੂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬਾਹਮਣ-ਬਾਹਮਣ ਕਹਿ ਕੇ ਐਸੈ ਰਗੜੇ ਲਾਉਂਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਖੜ੍ਹਣਾ ਹੀ ਮੁਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਿੰਡ ’ਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ‘ਬਾਹਮਣ’ ਜਾਤੀਵਾਚਕ ਸੰਬੋਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਖੀੜਿਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਾਂ। ਕਿੰਨੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ।

ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟਦਾ ਮੇਰੇ ਤਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮਦਨ ਤਾਂ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਭਰਿਆ ਪੀਤਾ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ’ਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਕਹਿ ਉੱਠਦਾ, “ਸਾਲੇ ਗੰਗੂ ਨੇ ਖੇਹ ਕਰਤੀ...!” ਮਦਨ ਉਮਰ ’ਚ ਮੈਥੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਿਖਰਲੇ ਟੰਬਿਆਂ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਸਾਂ। ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਆਮ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸਾਂ। ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦਾ ‘ਗੰਗੂ ਪ੍ਰਸੰਗ’ ਸਾਡੇ ਬਾਲ ਮਨਾਂ ’ਤੇ ਐਸੈ ਜ਼ਖ਼ਮ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਰਿਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਬਾਹਮਣ ਬੱਚੇ ਵਲੂਧਰੇ ਹੋਏ ਹਿਰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਦੇ, ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰੇ ਤੇ ਛੇਕੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਵਲੂਧਰੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਜ੍ਹਾ ਅਕਸਰ ‘ਗ਼ਦਾਰ ਗੰਗੂ’ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬੁਲਾਰਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਹੀ ਹੀ

ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਤੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋਏ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਨੌਕਰੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੇ, ਦੇਸ਼ ਦੁਨੀਆਂ ਗਾਹੀ, ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਪਿਆ। ਬਚਪਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਭੁੱਲ-ਭੁਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਗੰਗੂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੇ ਮਦਨ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲਗਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਮਦਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੱਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਬਚਪਨ ਦਾ ਇਹ ਗੂੜਾ ਸਾਥੀ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਦਾ ਇਹ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਵੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਲੇਖੇ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਚਰਚਾ ਬੀਤੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਛਿੜ ਪਈ। ਬਚਪਨ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਮਦਨ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਹੱਸ ਕੇ ਫਰੋਲਿਆ,

“ਗੰਗੂ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਬੜਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਉਦੋਂ!”

“ਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਘੱਟ ਤੰਗ ਕੀਤਾ?”

ਮਦਨ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਹੀ। ਇੰਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ।

ਉਹਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ' ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੀ ਕਿਉਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?”

“ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨਾ ਉਦੋਂ, ਨਾ ਹੁਣ।”

“ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਬਹਾਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਾਹਮਣਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ... ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਕਦੇ ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ, ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਬਾਹਮਣ ਜਾਤੀਵਾਚਕ ਸੰਬੋਧਨ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ? ਪੁਰਬ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੜੀ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਵੀਰ ਮੇਰਿਆ ਉਹ, ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਟਾਰਗੈਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਰਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ।” ਮੈਂ ਮਦਨ ਦੀ ਸੂਝ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰਕ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਹਵਾਲੇ 'ਤੇ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ‘ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ’ ਜਾਤ ਉਛਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਲਕੋਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥਕ ਬੁਲਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੂੰ ਉੱਪਲ ਖੱਤਰੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹੋ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜੋ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ੀਦ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਦਾਹ-ਸਸਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਚੋਪੜਾ ਖੱਤਰੀ (ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਮਣ) ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕੇਵਲ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਹਮਣ ਕਹਿ

ਕੇ ਪੁਕਾਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਸਕੇ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਜੁਗਤ ਸੀ।

ਮਦਨ ਤੈਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸਭ ਗੁੱਭ-ਗੁਭਾਟ ਕੱਢੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਬਚਪਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਉਹ ਕੁਰੇਦ-ਕੁਰੇਦ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਇਉਂ ਬੋਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਮੋਢਿਓਂ ਹਲੂਣ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਮੂੰਹਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਛੋਟੇ ਵੀਰ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਗ਼ਦਾਰੀਆਂ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਨਾ ਹੀ ਗ਼ਦਾਰੀਆਂ ਲਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਤ ਜਾਂ ਫਿਰਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਨਾ ਮੈਂ? ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਗ਼ਦਾਰੀਆਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ, ਫੌਜਾਂ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਉੱਪਰ ਬਣਿਆ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਵੱਢ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡੋਬਣੀ। ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਨਾ ਮੈਂ? ਕਦੇ ਸੁਣੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕੋਲੋਂ ਫੌਜਾਂ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ! ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਏਗਾ ਉਹ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਦਾ ਮਕਸਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ।”

.....ਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਕਾਲਾ ਦੌਰ ਆ ਗਿਆ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਗੜ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦਾ ਉਹ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਿਛਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਦੁੱਭਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਧਮਕੀਆਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪੂਰਾ ਗਰਮ ਸੀ। ਨਿਆਏ ਅਗਵਾਹ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਘਰਾਂ 'ਚ ਡਿੱਗਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਵਸਦੇ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹੋ ਲੱਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਖਾੜਕੂ ਗੰਗੂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ‘ਹੁਣ ਵੀ ਆਏ’, ‘ਹੁਣ ਵੀ ਆਏ।’

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਿਆ ਸੀ। ਦੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜੋ ਤੌਖਲਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਹੀ ਸੀ। ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਤਹਿ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਫੋਰਸ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੀ, ਪੈਡ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ। ਉੱਘੜ-ਦੁੱਘੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਧਮਕੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਭੇਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਚਿੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੰਡਰਾ ਰਹੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਗਈ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਾ ਪੱਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਮਰੇਡ ਦੇ ਘਰ ਪਾ ਆਓ। “ਅੱਜ ਤਾਂ ਪਾ ਆਉਂ ਪਰ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਬਣੂੰ?...ਇਹ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ।”

“ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਤਾਂ ਪਾ ਆਓ, ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਦੇਖੀ ਜਾਊ।”

ਉਹ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦਿਆਂ ਬੇਸੁਧ ਜਿਹੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, “ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਅੱਗਾਂ ਕੌਣ ਬਾਲ ਗਿਆ?” ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਇਹ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਘੁੰਮ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਦੇ ਅੱਥਰੂ ਪੂੰਝੇ, “ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਸਦਾ ਦਿਨ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ!” ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਕਟਾਉਣ ਲਈ ਕਾਮਰੇਡ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡਣ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਵਸਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਾ।

ਭੋਲੇ ਅੰਦਰਲਾ ਮਰਦ

ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਸੂ-ਕੱਤੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਢਾਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਭੌਂਇ ਵਿੱਚ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੀ ਪੁਟਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਟੋਲਾ ਇਸ ਕੰਮ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਨਾ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਭੋਲਾ ਨਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇਸ ਟੋਲੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸੁਨੱਖੀ ਦਿੱਖ ਕਰਕੇ ਭੋਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪੌਣੇ ਛੇ ਫੁੱਟ ਕੱਦ ਦਾ ਭੋਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਗੋਰਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਚੰਨ ਖੁਣਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਸੁਰਮੇ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਜਲੇ ਦੀ ਧਾਰ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਦੰਦ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ। ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਅ ਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਤਵੀਤੜੀ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਦਿਹਾੜੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੰਮ ਘੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਭੋਲਾ ਬਾਕੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ ਤਰੇਤਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਨਖ਼ਰੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੱਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਭੋਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰਲੀ ਸਦਾਬਹਾਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫਿਕਰਾ ਵੀ ਲੋਕ ਬੋਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ:

‘ਨਚਾਰ ਦੀ ਚਾਲ ’ਚ ਨਖ਼ਰਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ’ਤੇ ਹਾਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਈ ਸਿਆਂ ਫਿਰ ਉਹ ਨਚਾਰ ਕਾਹਦਾ।’

ਸੋ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਨਾਲ ਵੀ ਭੋਲਾ ਇਕ ਠੀਕ ਨੱਚਾਰ ਸੀ।

ਦਿਨ ਢਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ’ਤੇ ਪਰਤਦੇ। ਉਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਟਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਹੁਣ ਆਮ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਟੋਲਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਮਜ਼ਾਰ ’ਤੇ ਆ ਟਿਕਾਣਾ ਮੱਲਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਲਕਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਕੰਮ ਮਗਰੋਂ ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ, ਨਲਕਾ ਗੇੜ ਕੇ ਨਹਾਉਂਦੇ-ਧੋਂਦੇ, ਗਲ ਪਾਏ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸੀਨਾ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ, ਧੋਤੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲੈਂਦੇ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਪਣੇ ਹੁੱਕੇ ਤਾਜ਼ੇ ਕਰਦੇ, ਗੱਭਰੂ ਬੀੜੀਆਂ ਸੁਲਘਾ ਲੈਂਦੇ, ਕਸ਼ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਈ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ। ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ, ਪੇਟੀ ਤੇਟ ਤਬਲਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਸਾਜ਼ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਗੈਸ ਜਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬਾਂਸ ਗੱਡਕੇ ਉੱਪਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ। ਇੰਝ ਦੂਧੀਆ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਲਾ ਪੰਡਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਨਵੀਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਦਰੀਆਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਉੱਪਰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰ ’ਚ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਪਿੰਡ ’ਚ ਮਿਆਦੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ:

“ਬਾਗ਼ ’ਚ ਨਕਲਾਂ ਲੱਗਣਗੀਆਂ, ਬਾਈ ਓ, ਖਾਓ ਪੀਓ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆ ਜਾਇਓ, ਬਈ ਓ..।”

ਜੁਆਕ ਤਾਂ ਮਿਆਦੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ। ਗੱਭਰੂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਖਾਓ ਪੀਓ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੇਲ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਰੁਪਈਏ-ਰੁਪਈਏ ਦੇ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਨੋਟ ਜੇਬ ’ਚ ਪਾ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦੇ। ਪੰਡਾਲ ਭਰਦਾ ਤਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲੀਆਂ ’ਚ ਬਦਲਿਆ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਭੋਲਾ ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਖੂਬ ਫੱਬਦਾ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ’ਚ ਘੁੰਗਰੂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨੱਚਦਾ ਤਾਂ ਨੱਚ-ਨੱਚ ਧਮਾਲਾਂ ਪਾ ਦਿੰਦਾ। “ਕਜਲਾ ਮੁਹੱਬਤ ਵਾਲਾ.....।”

ਗਵੱਈਏ ਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਭੋਲਾ ਮੇਲੁਦਾ ਫਿਰਦਾ,ਲੋਕ ਰੁਪਈਆ ਕੱਢ ਕੇ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ,ਭੋਲਾ ਭੱਜ ਕੇ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਰੁਪਈਆ ਫੜ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਰੁਪਈਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਵੇਲ ਕਰਾਉਂਦਾ।

ਪੰਡਾਲ 'ਚ ਪਿੱਛਿਓਂ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੁਪਈਆ ਹੱਥ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਮੁਡੀਹਰ ਕਾਫੀ ਚਾਮੂਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰੁਪਈਏ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨੱਚਦਾ-ਨੱਚਦਾ ਭੋਲਾ ਉਥੇ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਮੁਡੀਹਰ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਗਵੱਈਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਵੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਟੋਲੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਜਦੋਂ “ਭੋਲਿਆ,ਭੋਲਿਆ..” ਆਖ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਡੀਹਰ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਉਸਤਾਦ,ਉਂਗਲਾਂ.....ਉਂਗਲਾਂ...ਬੁੱਘੀਆਂ.....ਬੁੱਘੀਆਂ.....।”

“ਭੋਲਿਆ,ਨਿੱਕਲ ਆ...ਨਿੱਕਲ ਆ,,ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ...ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਸੀ ਏਸ ਹਾਬੜੀ ਹੋਈ ਮੁਡੀਹਰ 'ਚ.....ਆ ਜਾ ਮੇਰਾ ਮੱਲ...ਸਿੱਧਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਈ ਆ ਜਾ.....।”

ਭੋਲਾ ਉਸਤਾਦ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ,ਅਖਾੜਾ ਪੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਮੁਡੀਹਰ ਨੂੰ ਲਾਹਣਤਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਨੱਚਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, “ਭੋਲਿਆ,ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਲੈ ਓਏ.....ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ ਬੰਦ।” ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਲਾ ਨੂੰ ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਗਿਲੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਸਾਫ਼ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਟੋਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੀ ਪੁਟਾਈ-ਗਰਾਈ ਦਾ ਸੀਜ਼ਨ ਲਾ ਕੇ ਟੋਲਾ ਆਪਣੀ ਪੱਕੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਟੋਲਾ,ਪਰ ਭੋਲਾ ਨਾ ਪਰਤਿਆ,ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ,ਜਦ ਕਿ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੀਜ਼ਨ ਦੇ ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲਿਓਂ ਹੀ ਪਰਤ ਜਾਵੇਗਾ,ਘਟਨਾ ਜੁ ਬਹੁਤ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਨਕਲਾਂ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵਰਨੇ ਮਹੰਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਭੋਲੇ ਉੱਪਰ ਟਿਕ ਗਈ। ਸਵਰਨਾ ਹਿਜੜਾ ਸੀ,ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ,ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਣ ਦੀ ਵਧਾਈ ਲੈਣ ਲਈ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਵਰਨੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਸੀ। ਸਵਰਨੇ ਦਾ ਹਿਜੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਪੂਰਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ,ਲੋਕ ਉਸ ਤੋਂ ਭੈਅ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤ ਬੋਲ ਨਾ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢ ਦੇਵੇ। ਸਵਰਨਾ ਨੱਚਣ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਭੋਲਾ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਢੁਕਵਾਂ ਬਦਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ,ਪਰ ਭੋਲਾ ਹਿਜੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਹਿਜੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਖੈਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਵਰਨੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਗੁੱਝੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਰਲਾ ਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਢੋਲਕੀ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਬੀੜੀ ਸੁਲਘਾ ਕੇ ਉਹ ਸਵਰਨੇ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਤੁਰਦਾ ਤੇ ਸਵਰਨਾ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹਿਜੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਤਾੜੀ ਵਜਾ ਕੇ ਜਿਸ ਘਰ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ, “ਵਧਾਈ...ਵਧਾਈ...” ਆਖ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧਾਵਾ ਹੀ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ।

ਭੋਲਾ ਢੋਲਕੀ ਕੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੱਡਦਾ। ਮਨਚਾਹੀ ਵਧਾਈ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਸਵਰਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਘਰ ਛੱਡਦਾ। ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਵਰਨੇ ਦੀ ਅੜੀ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੂਟ,ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਨਕਦੀ,ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਉਹ ਮੰਗਦਾ, ਲੋਕ ਦੇ ਛੱਡਦੇ। ਉਂਝ ਸਵਰਨਾ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਔਸਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹਿਜੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਗਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਵਧਾਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਵਰਨੇ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਭੋਲਾ ਹੁਣ ਉਹਦੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚ-ਮਿਚ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਗੁੱਝੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਭੋਲੇ ਦੀ ਇੰਦਰੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇੰਦਰੀ ਕੱਟ ਕੇ ਬੜੀ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਮੱਲ੍ਹਮ-ਪੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਉਹਦੇ ਪੱਲੇ ਉਹਦਾ ਭਰਮ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਕਿ ਸਵਰਨੇ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ, ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪਈ। ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿੰਨੇ ਮੂੰਹ ਓਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਟੁੰਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਆਖੇ ਸ਼ਰਾਬ 'ਚ ਕੁਝ ਪਾ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਸਵਰਨੇ ਨੇ ਆਪ ਉਸਤਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਤਮਾਮ ਕੀਤਾ, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਪੈਸਿਆਂ 'ਚ ਸੌਦਾ ਕਰਕੇ ਸਵਰਨੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਖੈਰ, ਸੱਚ ਕੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ, ਪਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿ ਭੋਲਾ ਹੁਣ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਹਿਜੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਵਰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਨੱਚਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੋਲਾ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਹਿਜੜਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਨਾਚ, ਹਰਕਤਾਂ ਤੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹਿਜੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਵਧਾਈ ਵਾਲੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਸਵਰਨਾ ਤਾਂ ਅੱਡੀ ਮਾਰ ਕੇ ਤਾੜੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਤੇ 'ਵਧਾਈ, ਵਧਾਈ' ਆਖ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ, ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਭੋਲਾ ਹੀ ਕਰਦਾ। ਸਵਰਨਾ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਭ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਭੋਲੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਵਰਨੇ ਨੂੰ ਆਰਾਮਦਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਵਰਾ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨੱਚਣ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਉਕਤਾਇਆ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਥੱਕ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦਮ-ਖ਼ਮ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਟੋਲੀ ਉੱਪਰ ਉਹਦਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਸਵਰਨੇ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਦੀ ਪੋਲ ਉਦੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਭੋਲਾ ਵਿੱਟਰ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆੜੀ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ ਇਉਂ ਭੋਲਾ ਮਰਨ-ਮਾਰਨ ਉੱਪਰ ਉਤਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਢੋਲਕੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਬਗਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਉਹਦੇ ਟੋਲੀਦਾਰ ਉਹਦੀ ਹਮਾਇਤ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਦੋ-ਟੁਕ ਸਵਰਨੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਵਰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਦ ਮਹੰਤ ਹਾਂ। ਵਧਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਤੇ ਸਮਾਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹਦਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਕਿਸ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਲੈਣਾ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਕੋ ਸਵਾਲ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਮੇਰੀ ਕੁਰਵਾਨੀ ਦਾ ਫੇਰ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਿਆ?... ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਫੇਰ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਿਆ?” ਸਵਰਨਾ ਭੋਲੇ ਦੇ ਰੋਹ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਮਹੰਤ ਦੀ ਗੱਦੀ ਭੋਲੇ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਹਿਜੜਿਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਮਹੰਤ ਦੀ ਗੱਦੀ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਭੋਲੇ ਨੇ ਹਿਜੜਿਆਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕੋਠਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਇਕ ਦਲਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਗੇਜੇ ਪੈਂਤੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਚੁੰਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਪਰ ਗਦਰਾਏ ਜਿਸਮ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਪੱਖੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਜਵਾਬ ਸੀ। ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਿਆਣਪ ਆਈ ਸੀ। ਪਤੀ ਉਹਦਾ, ਚੰਗੇ ਡੀਲ-ਡੌਲ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ, ਕਿਸੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਧਾਈ ਦਾ ਟੂਮ-ਛੱਲਾ, ਲੀੜਾ-ਲੱਤਾ, ਆਟਾ-ਦਾਲ ਗੇਜੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਨਕਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪੈਸੇ ਟੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਗੇਜੇ ਜੋਗੇ ਵੀ ਬਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਗੇਜੇ ਦਾ ਕੋਈ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਸ ਇਕ ਅੱਠ-ਨੌਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਭੋਲੇ ਤੇ ਗੇਜੇ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਭਾਵੇਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਆਧਾਰ ਸਵਰਨੇ ਨੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਭੋਲਾ ਹਿਜੜਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੇਜੇ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੋਲੇ ਨਾਲ ਉੱਧਲ ਗਈ, ਇਸ ਖ਼ਤਮਹੋਏ ਆਧਾਰ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਪਾ-ਪਾ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਭ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ, “ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ

ਬਾਈ, ਇਕ ਹਿਜੜੇ ਨਾਲ.....। ” ਪਿੰਡ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਗੋਜੇ ਤੇ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਲੇ, ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕੇ, ਜਗਰਾਵਾਂ ਹੀ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ। “ਚਲੋ ਗੰਦੀ ਤੀਵੀਂ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਿਆ। ” ਕਹਿ ਕੇ ਗੋਜੇ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਲਿਆ।

ਨਕਲਾਂ ਵਾਲਾ ਉਸਤਾਦ ਭੋਲੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, “ਇਹ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਐ, ਇਹਦੀ ਮਾਂ ਇਹਦੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਪਿਉ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਨਾਲ ਉੱਧਲ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਦਰ-ਦਰ ਧੱਕੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਪਿਓ ਨੇ ਵੀ ਕੀ ਕੋਈ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸੀ। ਜ਼ਰਾ ਕੰਮ ਕਾਰ ਜੋਗਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਟੋਲੇ 'ਚ ਰਲਾ ਲਿਆ। ਨੱਚਣਾ ਸਿੱਖ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਆਪਣੀ ਆਈ-ਚਲਾਈ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ..... ਕਿਤੇ ਜੇ ਓਸ ਦਿਨ ਮੁਡੀਹਰ ਬਦਮਗਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਇਹਨੇ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ 'ਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਪਰ.....। ” ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਵੱਟ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਚੁੱਪ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਵੇ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਵਕਤ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅੰਤਰਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਭੁੱਲ-ਭੁਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕ ਮੁੜ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਰਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂਆਂ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਕਤ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅੰਤਰਾਲ ਵਿਚ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਭੋਲੇ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹੋ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਗੋਜੇ ਨੇ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਜੀਵਨ ਢਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ, ਜਿਹੜੇ ਜਿਹਾ ਗੋਜੇ ਤੇ ਭੋਲੇ ਨੇ ਲਿਆ ਸੀ, ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਸਬੱਬ ਸੀ ਕਿ ਭੋਲਾ ਇਕ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਮਿਲ ਪਿਆ।

ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਉਹ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਅਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਖੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੀੜੀ ਤੇ ਬੀੜੀ ਸੁਲਘਾਈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅੱਧ-ਪੀਤੀ ਹੀ ਮਸਲ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ। ਇਕ ਦੰਦ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੀ ਪਰ ਗਲ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਵੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਹਿਜੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੋਂ ਪਕੌੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਥਾਲ ਤੇ ਦਾਰੂ ਦੀ ਬੋਤਲ ਮੁੱਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਮੁੱਕਦੀ ਦੂਜੀ ਧਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਢਾਣੀ 'ਚੋਂ ਖਿਸਕ ਕੇ ਭੋਲੇ ਦੀ ਟੋਲੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ ਜਿਹੀ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਉਹ ਦਾਰੂ ਪੀਣ ਵਿਚ ਮਸ਼ਰੂਫ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਭੋਲੇ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸ ਕੇ ਮੈਂ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਪਛਾਣਿਐ ਮੈਨੂੰ!” ਉਹਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਬੋਝ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਕਿਹਾ, “ਹਾਂ...ਹਾਂ...ਕਿਉਂ ਨੀ...ਤੂੰ ਪਾਰੋ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਨੀਂ ਵਿਚਾਲੜਾ!...ਜਿਹੜਾ ਕਹਿੰਦੇ ਬਿਗੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਾਮਰੇਟਾਂ 'ਚ ਬਹਿਣ-ਉੱਠਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਮਾਹਟਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ”

“ਹਾਂ, ਉਹੀ ਆਂ ਭੋਲਿਆ!”

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ, ਉਹਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, “ਗੋਜੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ ਸੀ, ਸੂਗਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ.....। ”

“ਕੁੜੀ ਉਹਦੀ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ...ਘਰ ਚੰਗਾ ਮਿਲ ਗਿਆ.....ਸੁਖੀ ਵਸਦੀ ਐ..ਆਵਦੇ ਘਰ। ”

ਭੋਲਾ ਇਉਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜੇ ਉਹਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹਦੀ ਸਫਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਪਲ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ ਭੋਲੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅਸਲੀ ਸਵਾਲ ਮੇਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਅਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਤੂੰ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਨੈਂ

ਮਾਹਟਰਾ,...ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੋਲੇ ਦਾ ਮਰਦਾਵਾਂ ਅੰਗ ਹੀ ਵੱਢਿਆ ਸੀ,...ਪੂਰੇ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੱਢਿਆ.....ਭੋਲੇ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਚ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਰਦ ਪਿਆ ਸੀ...ਹੁਣ ਵੀ ਪਿਆ।” ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ,ਫਿਰ ਥੱਲੇ ਢੂਹੀ 'ਤੇ,ਤੇ ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਹਇਆ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ,ਜਿਥੇ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਧੌਂਕਣੀ ਵਾਂਗ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। “ਦੇਖ...ਮਾਹਟਰਾ ਦੇਖ...ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਮਰਦ ਪਿਆ...ਮੇਰੇ 'ਚ ਦੇਖ...” ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ,...ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੋਹ ਰਿਹਾ ਸੀ...ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਤ ਰੂਹ ਆ ਵੜੀ ਹੋਵੇ।

ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ

ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਫਿਰ ਉਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਵੱਖਰਾ, ਨਵਾਂ, ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਸ਼ੋਖ ਸੀ। ਬਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਟਪਾਥ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਰਹੇ। ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਸਤੀਆਂ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲ ਰੋਣਕ ਸਮੇਤ ਫੁੱਟਪਾਥ 'ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਹੋਣ। ਰੋਣਕ ਹੀ ਰੋਣਕ ਸੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ। ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਸੀ। ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀਆ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਮਾਗਮ ਸਮਰਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਲੇਸ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘੁਲਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਛੋਟਾ ਪੈਲੇਸ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਪੈਲੇਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਦਾ ਸਹਿਕਰਮੀ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਉਹ ਸਮਰਾਲੇ ਦੀ ਨਾਮਵਰ ਹਸਤੀ ਸੀ, ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਏਥੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਨਿਕਾਹ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਗੋਰੀਏ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਆਹ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਨਾਲ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਜਿਹੜੇ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਨ, ਕਾਰਨ ਫਿਰ ਉਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਰਥਾਤ ਨਿਕਾਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ। ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਜਗਿਆਸਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿਕਾਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਸਮੇਂ ਵਿਆਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲੜਕੀ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਦੌਰਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਪੁੱਛੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏਗੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵਿਆਹ ਦਾ ਅਮਲ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀਆ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਦਾਇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਅਤਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਕਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਹਵਾ ਰੋਣਕ ਮੇਲਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡੇਢ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨਿਕਾਹ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮੇਲਜੋਲ ਦੀ ਦਿਲਕਸ਼ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਹੀ ਸਨ। ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ, ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬੁਸਰਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕਦੇ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੁਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀਆ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਆਖਰ ਲੇਖਕਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹੀ ਤਾਂ ਇਕੋ-ਇਕ 'ਮੁਸਲਮਾਨ' ਸੀ।

ਜੁਝਾਰ-ਵਿਦਰੋਹੀ ਕਾਵਿ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਕੁੱਦਣ ਮਗਰੋਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁੱਦ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿਸਤੌਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਹਥਿਆਰ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਲਟਬੋਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਨੇ 'ਭਾਰਤ' ਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਸੀ। ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਜਦ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਜਨੂੰਨ 'ਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜ਼ੋਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਦ ਉਹਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਾਨ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿੱਚ ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਉਹਦੀਆਂ ਗਹਿਰੀ ਵੇਦਨਾ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਵਿਚਾਰਾ ਕਿਤੇ ਮਰ-ਖਪ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ!' ਪਰ ਲੰਮੇ ਵਕਫ਼ੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਆਪਣੀ ਗੁੰਮਸ਼ੁਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਦੇ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਥੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ। ਲਾਪਤਾ ਹੋਏ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਨੇ ਹੁਣ ਨਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਬੁਸਰਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ (ਮੁਸਲਿਮ) ਦੇ ਐਨੇ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਉਹਨੂੰ ਵਰਜ ਵੀ ਗਿਆ ਤੇ ਘੂਰ ਵੀ। ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕਿਉਂ ਬਣੀ ਲਾਲ, ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਕਿਉਂ ਘੂਰ ਗਿਐ?"

ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ, "ਤੈਂ ਕੀ ਲੈਣੈਂ, ਸਾਡਾ ਸੁੰਨੀ ਸ਼ੀਆ ਦਾ ਝਗੜਾ।"

ਉਹਨੇ ਓਧਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਥੋਡਾ ਸੁੰਨੀ-ਸ਼ੀਆ ਦਾ ਕੀ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ ਬਈ!"

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਕਹਿੰਦਾ, "ਐਵੇਂ ਭਕਾਈ ਮਾਰਦੈ ਲਾਲ, ਨਾ ਉਹ ਸੁੰਨੀ ਐ ਤੇ ਨਾ ਸ਼ੀਆ, ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਪਤੈ, ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਆ ਸੁੰਨੀ ਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਐ ਸ਼ੀਆ।" ਕਹਿ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਝੱਲ-ਵਲੱਲੀਆਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬ ਹਰਕਤਾਂ ਜ਼ਾਰੀ ਰਹੀਆਂ।

ਦਿਲ ਦਾਰੂ ਦਾ ਪੈਂਗ ਖਿੱਚਦਾ, ਪੈਲੇਸ ਦੇ ਇਕ ਖੂੰਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜੇ ਖੂੰਜੇ ਤਕ ਦੌੜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਘੁੰਮ-ਘੁਮਾ ਕੇ ਫਿਰ ਦਾਰੂ ਵਾਲੀ ਮਹਿਫ਼ਿਲ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਪੈਂਗ ਤੇ ਪੈਂਗ ਪੀਂਦਾ ਫਿਰ ਦੌੜ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਆ ਬੈਠਦਾ, ਭੈਠਣ-ਉੱਠਣ-ਦੌੜਣ ਦੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਬਰਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਦਿਸ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹ ਅੱਬੜਵਾਹੇ ਉੱਠ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਓ, ਸਾਲਿਓ, ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ!” ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ, ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦਾ, ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵਕਤ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਤਦ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਜਦ ਦੂਸਰੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦੇ। ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਰਬੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ। ਆਖ਼ਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀਆ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਮੋਢਿਓਂ ਆ ਫੜਿਆ, “ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਦਾਰੂ ਪੀਣੀ ਚੱਲ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਦਾ ਰੋਗ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਰੀਸੇ-ਰੀਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਿਆਂ... ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਸਮਾਜ ਪਿਆ। ... ਐਵੇਂ ਔਖਾ ਨਾ ਹੋ, ਨਾ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਔਖਾ ਕਰ।” ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਤਾਉਣ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਸਭ ਮਸ਼ਕਾਂ ਝੱਲ-ਵਲੱਲੀਆਂ ਹੀ ਅਖਵਾਈਆਂ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਬਸ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਹੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਹਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਾਕ-ਏ-ਸਪੁਰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੂੰ ਅਗਨ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛੋਹਿਆ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪੂਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਲੋਂ ਕਹੀ ਗਈ ਗੱਲ ਨਾਲ ਦੋ-ਟੁੱਕ ਅਸਹਿਮਤੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਆਇਐ, ਉਹੀ ਹੁਣ ਹੋਊ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ!”

ਪਿੰਡ 'ਚ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣਿਆ, ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਇਜ਼ਹਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਆਨੇ ਗਿਆਨਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਹ ਖਹਿੜੇ ਮਿਲਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ, “ਤੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੁਰੇ!” ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਦੀ, “ਤਾਰਾ ਰਸੂਲਪੁਰੀਆ ਜਗਰਾਤਾ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗਿਆ, ਮੱਤ ਤਾਂ ਨੀਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ਇਹਦੀ... ਆਪਣੇ ਕਦੇ ਸੁਣਿਆ, ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ... ਆਪਣੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਮੁਰਾਜ਼ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ... ਇਹ ਕੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ..।

ਸੁਣਨ ਵਾਲੀ ਗਿਆਨੇ ਦੀ ਹਾਂ 'ਚ ਹਾਂ ਰਲਾ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੀ। ‘ਆਪਾਂ ਕੀ ਲੈਣਾ, ਤਾਰਾ ਜਾਣੇ, ਤਾਰੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜਾਣੇ...।’ ਖੈਰ, ਗਿਆਨੇ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਜਗਰਾਤੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਰਾਇ-ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਦਰਅਸਲ, ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ-ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈੱਟ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨੂੰਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਨੂੰਨ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ-ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਵੱਲ ਵਹਿਰਾਂ ਘੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਪੰਡਤ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਘਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਅ ਦੱਸਦੇ ਤਾਂ ਜੱਟ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਝੱਟ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਉਹ ਉਪਾਅ ਵਿਧੀ-ਪੂਰਬਕ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਡੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਮੜ-ਮੁੜ ਪੈਂਦੇ ਅੜਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਤਾਰੇ ਨੇ ਪੰਡਤ ਤੋਂ ਪੁਆਈ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਨੇ ਮਹਾਂਮਾਈ ਦਾ ਜਗਰਾਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਤਾਰੇ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੋਚ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ। ਤਾਰੀਖ਼ ਪੰਡਤ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਵਾ ਲਈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਢ ਲਈਆਂ। ਮਿਥੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੰਡਾਲ ਸਜ ਗਿਆ। ਮੰਡਲੀਆਂ ਨੇ ਭੇਟਾਂ ਗਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੰਡਤ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਗਦੀ ਜੋਤ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਰੇ ਦਾ ਟੱਬਰ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਮੰਡਲੀ ਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਭੇਟਾਂ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ, ਮਹਾਂਮਾਈ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੈਕਾਰੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਜੱਟ-ਸੰਗਤ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਆਖਦੀ, “ਲਲਕਾਰਾ ਏ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦਾ।” ਇਉਂ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਕਈ ਵਾਰ ਲਲਕਾਰੇ ਵੱਜੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਤਾਰੇ ਕੋਲ ਜਗਰਾਤੇ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦੇ ਲਲਕਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਖਚਰਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦਾ ਕਹਿ ਛੱਡਦਾ, “ਬਾਈ ਸਿਆਂਹ, ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਮਹਾਜਨਾਂ ਦਾ ਜਗਰਾਤਾ ਸੀ, ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਜਗਰਾਤਾ ਸੀ ਜੱਟਾਂ ਦਾ, ਲਲਕਾਰੇ ਤਾਂ ਵੱਜਣੇ ਈ ਸੀ।” ਜੱਟ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਜਗਰਾਤੇ ਵਿੱਚ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਕ ਕੋਈ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ। ਸੁੱਖਣਾ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬੇਹੱਦ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਭਾਈ ਜੀ ਘਰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ ਸਮਝਾ

ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਦਾਮ,ਕਾਜੂ,ਮਿਸ਼ਰੀ,ਇਲਾਇਚੀ,ਧੂਫ਼,ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਆਖ ਗਿਆ। ਜੋ ਵੀ ਆਖ ਗਿਆ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਠੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜੋ ਹਦਾਇਤਾਂ ਉਹ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ,ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਾਠੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਚਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁੱਧ-ਪੱਤੀ ਛਕਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਾਬੰਦ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ,ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੱਗਿਓਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘਦਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਿਰੋਂ ਚੁੰਨੀ ਨਾ ਸਰਕਣ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਰਾ,ਦੁੱਲਾ ਆਦਿ ਪਾਠੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ,ਜਿਵੇਂ ਡਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੁੰਨੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿਪਕਾਈ ਰੱਖਦੀ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਿੜ ਕੇ ਵਜ੍ਹਾ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਕੀ ਪਤੈ,ਬਾਰਾ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।” ਮੈਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ਬੀਬੀ,ਆਪਾਂ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਢਕਣਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਬਾਰੇ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ!” ਮਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਬੋਲੀ, “ਫੋਟ ਮੈਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਮਲੀ ਹੀ ਨਿੱਕਲੀ।”

ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜੋ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ,ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜਟਿਲ ਤੋਂ ਜਟਿਲ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਕਾਰਜ ਬੜੀ ਹੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਤਿੱਥ-ਤਿਉਹਾਰ,ਅਸ਼ਟਮੀ,ਹੋਈ,ਝੱਕਰੀ,ਕਰਵਾ-ਚੌਥ ਆਦਿ ਦੀ ਪਾਠ ਪੂਜਾ ਮੌਕੇ ਉਹ ਬੜੀ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ‘ਕਮਲੀ’ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਲੀ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਪੁੰਮ ਗਈ ਕਿ ਬਾਰਾ ਤਾਰ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚੋਂ ਨੋਟ ਕੱਢਦਾ ਰੰਗੇ ਹੱਥੀਂ ਫੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।

ਕਾਲਾ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਸੀਹੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੰਗ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਸੀ ਇਹ ਮਸੀਹੀ ਭਾਵਨਾ? ਇਹ ਮਸੀਹੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਦਯਾ,ਕੁਰਬਾਨੀ,ਤਿਆਗ,ਪ੍ਰੇਮ,ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੋ,ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਬਖਸ਼ ਦਿਉ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉਹਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਲੋਕੀਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੱਦਦੇ ਸਨ,ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਮਸੀਹ ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ।

ਕੱਚੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਾਲਾ ਗਰੀਬਤਾ ਜਿਹਾ ਉਹਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ,ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸੀ,ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ’ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਬੇਟ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ,ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਤੱਕ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਿਠਾਇਆ ਹੀ ਸੀ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਵਸਣਯੋਗ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਭੌਂਇ,ਸੰਘਣੀਆਂ ਕੰਡੇਦਾਰ ਝਾੜੀਆਂ,ਸਰਕੜਾ,ਦੱਭ,ਲੇਹ,ਜਵਾਹਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ। ਡੰਗਰ-ਵੱਛਾ ਇਸ ਝੱਲ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੁੜਕੇ ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੀਮ-ਜੰਗਲ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਉਹ (ਕਬਾਇਲੀ) ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੁੱਟ ਲੈਂਦੇ। ਰੋਜ਼(ਨੀਲ ਗਊ) ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਝੱਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਸੀ ਦਾਰੂ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ। ਪੀ ਲੈਂਦੇ ਕੁਝ ਵੇਚ ਲੈਂਦੇ। ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਚਾਰ ਲੈਂਦੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਜ,ਦਾਲ,ਸਬਜ਼ੀ,ਗੰਨਾ,ਖਰਬੂਜਾ-ਖੱਖੜੀ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੀ। ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਕਾਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਮੇਤ ਬੇਟ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਹ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਦੋ ਕੰਮ ਕੀਤੇ,ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਾ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨੁਹਾਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖ਼ੀਦ ਲਈਆਂ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਹਿਜ਼ਾ ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਇਦ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੇ ਆਏ ਸਨ,ਪਰ ਹੁਣ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ’ਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਗੱਡਿਆ ਗਿਆ। ਉਂਜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਗਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਂਦੇ। ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਲਮਮੀ-ਚੌੜੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ।

ਕਾਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮਸੀਹੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਬਹਿਣ-ਉੱਠਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਸੀਹੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਭਜਨ ਸੁਣਦਿਆਂ,ਸਲੀਬ ’ਤੇ ਲਟਕੇ ਈਸਾ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇਖਦਿਆਂ,ਮਾਂ ਮਰੀਅਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਗ਼ੈਬੀ ਦਯਾ ਭਾਵ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਸੀਹੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਰੰਗਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਚਰਚ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਹੁੰਝਾਰਾ ਨਾ ਭਰਿਆ। ਹਾਂ,ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਪੜ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵਿਹਲੀ ਪਈ ਥਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮਤਾ ਪ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਖੋਪ ਮੰਗਵਾ ਲਈ ਗਈ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਪਾਦਰੀ ਬੁਲਾ ਕੇ ਚਰਚ ਦਾ ਸ਼ਿਲਾਨਿਆਸ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਹੀ ਕੋਈ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਟਰਾਲੀ ਭਰ ਕੇ ਲੈ

ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਕਾਲਾ, ਦੁਖੀ ਹੋਏਨੇ ਮਸੀਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਡਾਢੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਕਿਹਾ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਬਣਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ... ਇਹ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਫਿਰਤੂ ਕੌਮ ਆ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਇਹ ਨੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਾਂਦੇ ਆ..... ਡੇਰੇ ਬਿਆਸ ਜਾ ਕੇ ਘੁੰਮ-ਘੁਮਾ ਆਉਂਦੇ ਆ।” ਕਾਲਾ ਜੋ ਮਸੀਹ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ, ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੇ ਆਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਵੀ ਚਲਾ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ।

ਦਲਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ

ਸੁਰਮਈ ਸ਼ਾਮਾਂ ਤੇ ਸੂਹੇ ਸਵੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਪੂਰੇ ਜਲੌਅ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ। ਵੱਡੇ ਤਤਕੇ ਦੀ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਹਲਟ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਟਿਕ-ਟਿਕ ਦੀ ਸੁਰਤਾਲ, ਨਗੋਰੀ ਬਲਦਾਂ ਗਲ ਪਾਈਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ, ਖੂਹ ਦੀ ਟਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਪਾੜਛੇ 'ਚ ਡੁਲ੍ਹਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜਲਤਰੰਗ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਚਿਹਾਟ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਸ਼ਿਆਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ-ਨਾ-ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਗੜ੍ਹਦ ਰੱਖਦਾ।

ਸ਼ਾਮ ਢਲੀ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਘਰ ਪਰਤਦੇ। ਗੱਡੇ ਘਾਹ-ਕੱਖ ਤੇ ਪੱਠੇ-ਦੱਬੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਸੁਹਾਵਣਾ ਮਾਹੌਲ ਹੁੰਦਾ। ਥਕੇਵਾਂ ਵੀ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ। ਕਿਸੇ ਗੱਡੇ ਨਾਲ ਬੋਤਾ ਬੀਂਡੀ ਜੋੜਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਬੋਤੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਖੇਤੋਂ ਪਰਤਦਾ। ਬੋਤੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਦੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਦਾ ਉਹਦਾ ਸਮ-ਤੋਲ ਲਾਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ। ਇਉਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚੋਂ ਰੂਹ ਦੇ ਸਕੂਨ ਦੀ ਖੱਟੀ ਖੱਟ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਮਾਜ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਘਰ ਪਰਤਦਾ।

ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੇਤ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਸਖਤ ਕਾਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੱਲ੍ਹਰ ਤੇ ਸੇਮ ਸੀ, ਉਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਮੰਡ ਸੀ, ਏਥੇ ਸੰਘਣੀ ਕਾਹੀ, ਝਾੜੀਆਂ, ਦੱਬ, ਲੇਹ ਆਦਿ ਜੋਖਿਮ ਭਰਿਆ ਮੰਜ਼ਰ ਸੀ। ਏਥੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ ਸੌਖਾ ਤੇ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵਾਗੀ ਇਸ ਮੰਡ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਛੇੜ ਦਿੰਦੇ, ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਕੁੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਦੇ, ਲਵੇਰੀਆਂ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਵਲਟੋਹੀਆਂ ਭਰ ਦਿੰਦੀਆਂ।

ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਬਰੂਹਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਪਿੰਡ, ਕੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਤੇ ਕੀ ਗ਼ੈਰਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਰੂਫ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਭਰਵੀਂ ਬਾਰਸ਼ ਪੈਣ 'ਤੇ ਪੋਰ ਨਾਲ ਗਿਰੀਆਂ ਰੇਤਲੀ ਭੋਇ ਵਿੱਚ ਗੇਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਮੂੰਗੀ ਤੇ ਗੁਆਰੇ ਦੇ ਸਿਆੜ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਬਾਰਸ਼ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਫਸਲਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਲੈ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੂੰਗਫਲੀ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਟਾਂਗਰ ਤੇ ਭੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਸੁੱਕਾ ਚਾਰਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੇ ਬੋਹਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਬੋਹਲ ਦਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਚੋਰ ਦੀ ਪੈੜ ਨੱਪਣ ਖਾਤਰ ਬੜਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਬੇਟ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਕਬਾਇਲੀ ਬੜੇ ਉਸਤਾਦ ਸਨ। ਉਹ ਬੋਹਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਵੀ ਮਿਟਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਜਣਾ ਜੇਕਰ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਖੋਜੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਚਾ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਉਂ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਇਸੇ 'ਚ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੋਹਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਖੁਦ ਹੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ।

ਮੂੰਗਫਲੀ ਸਾਉਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਫਸਲ ਦੀ। ਬਰਾਨੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਖੇਤੀ ਸੁਖਾਲੀ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਚੋਂ ਮੂੰਗਫਲੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਜੌਂ, ਜਵੀਂ, ਮੱਕੀ, ਕਪਾਹ, ਕਮਾਦ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਜੌਂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਛੋਲੇ ਰਲਾ ਕੇ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮੱਕੀ, ਜਵਾਰ, ਬਾਜਰਾ, ਜੌਂ, ਛੋਲੇ, ਕਣਕ, ਕਪਾਹ, ਗੁੜ-ਗੰਨੇ ਲੋੜ ਜੋਗੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰੇਤਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੁਰੱਬੇਬੰਦੀ ਵੇਲੇ ਰਸੂਖਵਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਪਵਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਪਹਾੜ ਵੱਲ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ-ਕੰਢੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਦੇ ਛੰਨਾਂ-ਢਾਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਦਰਿਆ ਲਾਗਲੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਭੋਇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮੱਝੀ-ਗਾਈਂ ਪਾਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਝੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਖੇਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੇਸੀ ਦਾਰੂ ਕੱਢਕੇ ਵੇਚਦੇ, ਗਲਾਂ 'ਚ ਦਾਰੂ ਦੀਆਂ ਟਿਊਬਾਂ ਪਾ ਕੇ ਭਾਉਂਦੇ

ਰਹਿੰਦੇ, ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕਹਿਰ ਝੱਲਦੇ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰੀ ਰੱਖਦੇ। ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ ਤੇ ਦਾਰੂ ਢੋਂਦੇ ਮਲੇ-ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸਹਿਆ-ਤਿੱਤਰ ਵੀ ਕੁੱਟ ਲੈਂਦੇ, ਦਰਿਆ 'ਚੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਇਹਦਾ ਮਾਸ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਾਂਗੂੰ ਵਰਤਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਭਾਰੂ ਰਵਾਇਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਨੁਹਾਰ ਸੰਭਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਤੇ ਫੇਰ ਵਕਤ ਨੇ ਅੰਗੜਾਈ ਲਈ।

ਖੇਤੀ ਵਿਚੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਆ ਗਈ, ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਆ ਗਈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰੂਸੀ ਟਰੈਕਟਰ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਬੇਟ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਬੇਟ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੇ। ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ ਜੋ ਕੰਮ ਪਹਾੜ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਡਾਹੁਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ, ਅੱਜ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੇਟ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਟੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵੱਲੋਂ ਉਜਾੜੇ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਪਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਸੀ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲਕ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਅਬਾਦਕਰ, ਉਹ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਮਾਸੂਮ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਭੱਇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਲਏ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਇਸ ਉੱਪਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਝੋਟੇ ਕੁੱਟ ਕੇ ਅਬਾਦਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖੂਨ-ਪਸੀਨਾ ਇਕ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਵਕਤ ਨੇ ਅੰਗਰਾੜੀ ਲਈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਇਕ ਬੰਦਾ ਵੀ ਆਇਆ, ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਨਾਂ ਦਾ ਪਠਾਣੀ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਵਾਲਾ ਇਹ ਬੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਜਾਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹੀ ਬੰਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਦਿੱਲੀਓਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਵਾਰਖ਼ਾਨੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਭ ਨਾਲ ਸਲਾਮ-ਦੁਆ ਕਰਕੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕਵੈਂਡਰ ਦੀ ਡੱਬੀ ਕੱਢਦਾ, ਉਂਗਲਾਂ 'ਚ ਸਿਗਰੇਟ ਅੜ੍ਹੰਗਦਾ ਤੇ ਚੌਂਕੀਦਾਰ ਤੀਲੀ ਬਾਲਕੇ ਉਹਦੀ ਸਿਗਰੇਟ ਵੱਲ ਵਧਾਉਂਦਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਪੱਖੀ ਦੀ ਝੱਲ ਮਾਰਦਾ, ਸਰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਘਾਈ ਅੰਗੀਠੀ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸੀ ਮੁਰਗਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਜਵਾਈਆਂ ਜਿੰਨੀ ਕਦਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਦੀ।

ਫਲਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀ ਸ਼ਮਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਟੋਪੀ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਦਿੱਲੀਓਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹਨੇ ਸਲਵਾਰ ਕੁੜਤੇ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟਾ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਵਾਰ ਹੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਅਲਾਟੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੀ ਕਰਵਾਉਣ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ।

ਬੇਟ ਵਿਚ ਐਂਟਰੀ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਗਿਆ। ਪਟਵਾਰੀਆਂ-ਲੰਬੜਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮੁਅਤਬਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਉੱਠਣ-ਬੈਠਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਗਾਹਕਾਂ ਤੇ ਭੁੱਲੇ-ਵਿਸਰੇ ਅਲਾਟੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਬਣ ਕੇ ਬਹੁੜਿਆ, ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁਰਗੇ ਵਿਕਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਧੜਾ-ਧੜ ਰਸੂਖਵਾਨ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਕਾਬਜ਼ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਨਿਓਂ ਗਈ। ਕੁਝ ਨੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨਵੇਂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਹੜੇ ਅੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿਹਲੀਆਂ ਕਰਵਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਬਜ਼ੇ ਲੈਣ ਲਈ

ਗੋਲੀਆਂ ਆਮ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰ ਕੇ ਮੁੜਦਾ ਈਸ਼ਰ ਇਸ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉੱਠੇ। ਪਰ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੱਚੀ ਹਜ਼ਾਰ ਈਸ਼ਰ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਮਲਾ ਰਫ਼ਾ-ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਸੌਦੇ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਿੱਲੀ, ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ, ਲਖਨਊ, ਭੁਪਾਲ, ਆਗਰਾ ਕਿੱਥੋਂ-ਕਿੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬੇਟ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ। ਲੋਕ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ, “ਬੜਾ ਹਿੰਮਤੀ ਬੰਦਾ ਐ ਬਈ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ, ਨਹੀਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੁਦੇਆਣੇ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਨੀਂ ਲੱਭਦਾ।”

ਬੇਟ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਨੇ ਤਰਬੱਲੀ ਮਚਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ੇਰ ਸਿਉਂ ਲੰਬੜਦਾਰ ਅਕਸਰ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਹੋਣੈ, ਲੰਬੜਦਾਰਾ ਹਿੱਥੂ ਲੈ ਕੇ ਅਹੁ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਪੁਆ ਚਾ.....ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਬਰਾਵਾ ਮੈਂ ਇਹ ਕੱਲ੍ਹਰ ਮਾਰੀ ਭੌਂਇ ਸਿਰ ਮਾਰਨੀ ਐ! ਤੇ ਹੁਣ ਵੇਖ ਲੋਕ ਕੱਲ੍ਹਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੈ ਨਿੱਕਲੇ ਆ...”

ਅਲਾਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖ਼ੀਦਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਈਸ਼ਰ ਦੀ ਮੌਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਮੱਥੇ ਕਲੰਕ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਈਸ਼ਰ ਦੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲੰਕ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਾਕੀ ਤੇ ਹੱਸੇ ਸਿਰ ਜੋੜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ;

“ਬੁੜੇ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਨਿਆਣਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਉ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਸਰ ਨਾ ਕੀਤਾ....ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੱਟ ਲਿਆ....ਦੁਰ ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਐਹੋ ਜ਼ੀ 'ਲਾਦ ਦੇ...ਕੀ ਬੁੜਿਆ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਖੁਣੇ!”

“...ਚੰਗੇ ਰਹਿਗੇ...ਚੰਗੇ ਰਹਿਗੇ.....ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਐ ਭੈਣ ਮੇਰੀਏ, ਈਸ਼ਰ ਤਾਂ ਫੇਰ ਬੰਦਾ ਸੀ....ਜੇ ਰੱਬ ਵੀ ਮਰਜ਼ੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਵੇ ਹੁਣ ਤਾਂ!” ਜ਼ਮੀਨ ਲਈ ਮੱਚੀ ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਵੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਬੇਟ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਹੱਥ ਬਦਲੀ 'ਚ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ। ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਕੋਸ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਭ-ਗੁਭਾਟ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਦਾ ਅੱਗਾ-ਪਿੱਛਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦੋਂ ਉਰਾਰ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਲਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੋਲਪੁਣਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਦਲਾਲੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਹਨੇ ਦਲਾਲੀ 'ਚੋਂ ਚੰਗੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਠਾਠ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਏਥੇ ਬੇਟ ਵਿੱਚ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਖਾਣ ਲੱਭ ਗਈ ਸੀ। ਦਲਾਲੀ 'ਚੋਂ ਚੰਗੇ ਪੈਸੇ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਤੱਕ ਕੰਮ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਜੇਬ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਦਾਰੂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ, ਮੁਰਗ-ਮਸਾਲੇ ਨਿੱਤ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਢ ਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਤੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੰਨੀਂ ਹੀ ਕਤਰਾਅ ਗਏ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਖਸਿਆਨੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹੱਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਮਾਂ ਯਵ੍ਹੇ...ਮਾਂ ਯਵ੍ਹੇ” ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣੇ ਹੱਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਏਥੇ ਬੇਟ 'ਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਅਲਾਟੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿਕਰੀ ਦਾ ਅਮਲ ਲਗਭਗ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਏਧਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਦਾ ਬਗਲੇ ਵਰਗਾ ਲਿਬਾਸ ਵੀ ਮਟਮੈਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੰਦਰੋਂ ਬਹੁਤ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ। ਪੈਲੀਆਂ ਦੇ ਸੌਦੇ ਦਾ ਬੜਾ ਚੁਣੌਤੀ ਭਰਿਆ ਕੰਮ ਉਹਨੇ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੀਣਤਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ; “ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਿਆ, ਦੇਖ ਖਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਖੇਤ ਕਿਵੇਂ ਫਲਦੇ ਐ! ਤੀਹ-ਤੀਹ ਕੁਇੰਟਲ ਝਾੜ ਦਿੰਦਾ ਝੋਨਾ!”

ਅੱਗੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਆਖਦਾ, “ਹਾਹੋ, ਫਲਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਐ ਬਈ ਉਹ ਖੇਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਲਹੂ ਡੁੱਲਿਆ ਹੋਵੇ!”

“ਲਹੂ! ਕੀਹਦਾ ਲਹੂ? ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਿਆ ਤੇਰਾ ਡਮਾਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ?” ਅਗਲਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ।

“ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਹੂ ਨੀਂ ਡੁੱਲਿਆ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਐਸ ਭੌਂਇ 'ਤੇ, ਭੁੱਲ ਗਿਐਂ?”

“ਹਾਂ ਸੱਚ.....ਸਹੀ ਫੁਰਮਾਇਆ।” ਆਖ ਅਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ, “ਠੀਕ ਕਿਹਾ...ਠੀਕ ਕਿਹਾ...” ਆਖ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ।

ਮੈਲੇ-ਕੁਚੈਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਚ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਠੇਡੇ ਖਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਾਰੂ ਦੀ ਤਲਬ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਾਕੀ, ਹੱਸੇ, ਰੈਬੋ ਵਰੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਉਹਦੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰਦੀਆਂ, ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦੀਆਂ, ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਖੁਆ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ ਰਾਤ ਵੀ ਕਟਾ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਦਲਾਲੀ ਦਾ ਪੈਸਾ ਉਹਨੇ ਸ਼ਰਾਬ 'ਚ ਉਡਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਬੇਟ ਦੀ ਸਖਤ ਭੌਂਇ ਨੂੰ ਪਲਟਾਅ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਟਰੈਕਟਰ ਅਗਾਂਹ ਕਬਾੜ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਢਾਹੇ ਵਾਲੀ ਰੇਤਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੀ ਰੇਤੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜੋ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਪੀਲੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਨਵੇਂ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਘੁਕਰ ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਚੁਫੇਰੇ ਗੂੰਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਉਹ ਟਿਕਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗ਼ਹਿਰੀ ਰਹੱਸਮਈ ਸੰਝ। ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਦੇ ਝੋਨੇ ਉੱਪਰ ਛਿੜਕੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਪਰਾਲੀ ਦੇ ਪੁੰਝੇ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਰਾਹੀਂ ਬੇਟ ਵਿੱਚ ਤਕੜੀ ਭੌਂਇ ਦੇ ਟੱਕ ਖ਼ੀਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਮਹਿਲਨੁਮਾਂ ਸਨ, ਕਮਾਈ ਵਾਲਾ ਕੜ੍ਹ ਪਾਟਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਸੱਤਾ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਕਈ ਵਿਧਾਇਕ ਤੇ ਕਈ ਸੰਸਦ ਵੀ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਕੋਈ ਗਿੱਲਾਂ ਵਾਲੇ, ਕੋਈ ਕਨੇਚ ਵਾਲੇ, ਕੋਈ ਇਯਾਲੀ ਵਾਲੇ, ਕੋਈ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ। ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਡਿੱਗਦਾ-ਢਹਿੰਦਾ ਆਇਆ, ਆਮ ਵਾਂਙ ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਰੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਾਕੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਡੱਠੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ, ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ

ਦਿੱਤਾ,ਨਾ ਬੁਲਾਇਆ ਨਾ ਹੀ ਉਠਾਇਆ। ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦਾ ਘੋਰਤੂ ਜਿਹਾ ਵੱਜਣ ਲੱਗਾ,ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ। ਬਾਕੀ ਟੱਬਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ 'ਤੇ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਾਕੀ ਜਾਗੋ ਮੀਟੀ 'ਚ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਦੀ ਮੰਜੀ ਕੋਲ ਗਈ,ਉਹਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆ,ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਕਾਫੀ ਔਖਾ ਹੈ,ਬਸ ਪਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਹੁਣਾ ਹੈ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ੍ਹ ਉਹਨੇ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਵੇ ਦਿੱਤਿਆ,ਵੇ ਮਿਲਣਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ?” ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਭਾਲਾ ਹੀ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਡੁੱਬਦੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ, “ਛਵੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਢੇ ਭਿਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਸਾਂ...ਮਿਲਸਾਂ.....” ਤੇ ਏਨਾ ਕਹਿ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਕਾਕੀ ਨੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਲੀ ਜਿਹੀ ਇਕ ਚਾਦਰ ਲਿਆ ਕੇ ਉਹਦੀ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹ ਨੂੰ ਇੰਝ ਢਕਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਰੰਗ ਮਜੀਠੀ

ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਸੁਰਤੀ ਬਚਪਨ ਵੱਲ ਘੁੰਮ ਗਈ। ਸੁਰਤੀ ਮਨ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਪਰ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸੁਰਤੀ ਬਚਪਨ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਬਹਿਣਾ ਜੋ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਇਹੋ ਕਹਿਣਾ, “ਰਿਹਾ ਨਾ ਫਿਰ ਗਏ ਦਾ ਗਧਾ ਹੀ।” ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਵੀ ਸਨੇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਪਣਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਕ ਖਾਹਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਬਦਲਾਂ, ਚੰਗੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋਵਾਂ, ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਂ। ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਪਾਪਾ ਦੀ ਸਨੇਹਭਾਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਹੀ। ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਰੁਖਸਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸ਼ੋਖ ਰੰਗ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਤੇ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਵਕਤ ਮੈਨੂੰ ਦੂਧੀਆ ਚੋਲੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਦੂਧੀਆ ਚੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਝੁਰਮਟ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸ, ਕੋਈ ਚੈਵੀ ਰੂਹਾਂ ਸਨ, ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਵਿਛੋੜੇ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਜਦੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। ਪਾਪਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜੇ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਦੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਖਾਹਸ਼ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੱਥਰੂ ਛੁਪਾ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਥਰੂ ਦੁਨਿਆਵਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਸਮੇਂ ਵਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨਿਆਵਾਰੀ। ਪਾਪਾ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਵਹਾਏ ਅੱਥਰੂਆਂ ਦੀ ਵੀ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਾਂਗਾ, ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਖਲੋਂਦੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਸਲਾਂਗਾ ਕਿ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਉਂਜ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾਗੇ ਹੋਏ ਕਬੀਲਦਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਝਲਕ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਹਟ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਸਵਾਮੀ ਸਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਪੱਚੀ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਏ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੇ ਉਤੇਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਾਰਜ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਡੇਰੇ ਦੇ ਹਰ ਅਸੂਲ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਅੱਜ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਧਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿੰਨੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹੈ, “ਮਹਾਰਾਜ, ਤੇਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤਿੰਨ ਸੌ ਪਝੰਤਰ ਰੁਪਏ” ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਆਪ-ਮੁਾਰੇ ਕਹਿ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, “ਵਾਹ, ਮਾਲਕਾ ਵਾਹ! ਵਾਹ, ਤੇਰੇ ਬੰਦੇ!” ਅੱਗੇ ਅੱਜ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਬਸ ਪਿਆ ਹੈ, ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਾਇਆ ਨਾਗਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਡੰਗ ਮਾਰੇਗੀ। ਬਸ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਆਵੇਗਾ, ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਗਾਵੇਗਾ ਤੇ ਬੜੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਦੇ ਖਰਚੇ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਕ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਸਵੱਲੀ ਹੈ, ਪਰ... ਇਹ ਮਾਇਆ ਦੁਨਿਆਵਾਰੀ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ।

ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਨੇ ਕਦੋਂ ਬੋਲਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਮਾਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ, ਸੁਡੋਲ ਮਾਲਾ, ਸੁਭਾਅ ਬਿਲਕੁਲ ਸਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਰਗਾ ਹੀ। ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਮਗਨ। ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ ਹੂ, ਕੋਈ ਗ਼ੈਬੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਮਿਠਾਸ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਦ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕੀਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣਗੇ।” ਸੁਣ ਕੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਖਿੜ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਹਿਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਦੁਨਿਆਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਨਾ। ਇਹ ਕਮਰਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ, ਸੰਗਤ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੈਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਲਾ ਨੇ ਹੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਏਥੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ, ਮੁਕਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਬਿਰਤੀ ਜੁੜੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਏਥੇ ਵੀ ਸੁਰਤੀ ਭਟਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਗਨੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਹਿਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਚੰਗਿਆੜੇ ਜਿਹੇ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਹੋਂਦ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੀ ਅਗਨੀ 'ਚ ਭਸਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਾਲਾ ਬਚਾ ਲਵੇਗੀ। ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਏਗੀ? ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਮਾਲਕ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਮ੍ਹਣਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਨਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਾਲਾ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗਤ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਧੇ ਦਾ ਗਧਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕਾਮਰਸ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ। ਬਸ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਦੋ-ਚਾਰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹੀ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਸਭ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਰਾਹ ਤੋਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਅੱਜ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਹਿਸਤਾ-ਅਹਿਸਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਅਲਹਿਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਤਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਜੋ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਮੰਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੁਫਰ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ, ਸੋ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਸੋਚ ਬਦਲੀ, ਲਿਬਾਸ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਸ਼ੋਖ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਚਕਾਚੌਂਧ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਮੋਹ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੋਕ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਘਰ ਭੀੜਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਬੈਠਦਾ ਸਾਂ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਚੌਂਕੀ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਚੌਂਕੀ ਲਈ ਹੁਣ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਨੁਮਾ ਡੇਰਾ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਡੇਰਾ ਵੀ ਤੰਗ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡਾ ਡੇਰਾ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਤਿਸੰਗ ਲੱਗਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਉੱਤਰ ਆਏ। ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਨਵੀਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ। ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅਤੀਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ... ਫਿਰ ਵੀ... ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਕਹਾਂ, ਕਹਾਂ ਵੀ ਕਿਉਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕਿਉਂ ਉੱਘੜਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ? ਫਤਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਕਹੇਗੀ, “ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੋ ਸਵਾਮੀ ਜੀ!” ਫਿਰ ਵੀ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਨਿਹਾਰਾਂ ਤੇ ਪੁੱਛਾਂ... ਕੀ ਪੁੱਛਾਂ?... ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦਾ ਭੇਤ ਪੁੱਛਾਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਮਾਸੂਸ ਹਾਂ, ਪਾਪਾ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਧੇ ਦਾ ਗਧਾ..... “ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ... ਇਹੋ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਹੈ ਸਵਾਮੀ ਜੀ!” ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਜਵਾਬ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਇਦ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਮੈਨੂੰ। ਮੇਰਾ ਮੌਨ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਤਪੇ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸਤਿਸੰਗ ਬਾਰੇ ਮੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਪੇ ਵੀ ਡੇਰੇ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਧਨਾਢ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੱਤਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚਮਤਕਾਰ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਵਾਪਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਉੱਦਮ ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਸਤਿਸੰਗ ਸੀ। ਇਸ ਸਤਿਸੰਗ ਬਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਸਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਥਾਲੀ ਪਰੋਸ ਕੇ ਲਿਆਈ ਮਾਲਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਪਾ ਦੀ ਵਿਛੜੀ ਆਤਮਾ ਲਈ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੋਗ ਆਦਿ ਦੀ ਕੋਈ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਹੁਣ ਸਤਿਸੰਗ ਸਮੇਂ ਆਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। “ਇਸ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ ਮਾਲਾ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਮਾਇਆ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ, ਨਿਰਾ ਛਲਾਵਾ!” ਮਾਲਾ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ, “ਅੰਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੋ ਸਵਾਮੀ ਜੀ!” ਤੇ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਪੋਲੂ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦੀ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਖਾਣਾ ਖਾ ਮੈਂ ਵਿਸਰਾਮ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਬੇਆਰਾਮੀ ਫਿਰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਹਿੰਦੂ ਖੱਤਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ। ਸਤਿਸੰਗ ਲਾਉਣੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਸੁਣਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਗਿਆ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉੱਪਰ ਵੀ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪਕੜ ਬਣ ਗਈ। ਡੇਰਾ ਬਸ ਕੁਝ ਕੁ ਦਿਨਾਂ

ਲਈ ਆਡੀਓ ਕੈਸਟਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਹੀ ਮਾਲਾ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਫੋਰਨ ਸਤਿਸੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰਾ ਬੈਠਾ ਪਾਠੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰੋਕ ਉੱਸਰ ਆਈ, ਇਕ ਦੀਵਾਰ, ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਂਦੇ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ, ਹਰ ਇਕ ਛੋਟੇ, ਵੱਡੇ, ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਉਹਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਡੇਰਾ ਉੱਸਰ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਬੱਤੀਆਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਆਖਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਹਾਂ, ਰੱਬ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਾਂ। ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਬੜੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤੱਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸੰਗਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਾਪਦੇ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੇ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਤੇ ਭੇਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇ ਦਿੰਦਾ, ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਆਈਆਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਪਰਤ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਨਵਜਨਮੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੈਠੇ ਹੋਣ। ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਰਧਿਆਨ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਹੋਵਾਂ।

ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼, ਤਪੇ ਵਾਲੇ ਸਤਿਸੰਗ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮਾਲਾ, ਭਟਕਣ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜ ਕੋਈ ਰੂਹਾਨੀ!” ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਲਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਸਾਫ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਪਰਤ ਛਾ ਗਈ। ਆਮ ਵਾਂਗ ਉਹ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ 'ਚ ਨਾ ਪਈ, ਮਨ ਬਹਿਬਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੱਥਾ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਥੇ ਜਿਥੇ ਮਾਲਾ ਦੇ ਚਰਨ ਸਨ, ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ, ਮਾਲਾ ਥਰ-ਥਰਾਈ, ਸੰਭਲ ਗਈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ ਤੋਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੈਰਾਨੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸਦੀਵੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ, “ਸੰਭਲੋ, ਸਵਾਮੀ ਜੀ, ਸੰਭਲੋ।” ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਲੋਕ, ਮਹਾਤਮਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਆਣੇ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਾ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਉਸ ਉੱਪਰ ਜਾਦੂਮਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾਸ਼ਤਾ ਲੈ ਕੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ, ਹਰ ਕੋਈ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਸੀ। ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਕੋਈ ਬੰਦਗੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰਲੀ ਅਵਸਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਨਿੱਕਲਿਆ, “ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰਤਾਰ, ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਰਤਾਰ! ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾਰ! ਹਥੋੜੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਖੁਰਪਿਆਂ ਵਾਲੇ, ਕਰੰਡੀ ਵਾਲੇ, ਗਰਮਾਲੇ ਵਾਲੇ... ਵਾਹ!”

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੱਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, “ਮਹਾਰਾਜ਼ ਟੈਂਟ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਤਪੇ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।” ਕਿੰਨਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ ਉਹਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ, ਇਹਦਾ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਫਿਰ ਵਾਹ! ਵਾਹ!! ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਡੇਰੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਟੈਂਟ ਹੈ, ਬਗਲੇ ਵਰਗਾ ਸਫੈਦ, ਬੇਦਾਗ਼, ਦੁੱਧੀਆ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੱਡੀਆਂ ਵੀ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੰਡਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਭਜਨਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਡੀ 'ਚੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਚੋਣਵੇਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਪੂਰੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਾ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਲਈ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਠੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਆਵਾਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ...।

ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ ਭੰਗ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਇਕ ਖਲਬਲੀ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮਨ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਲ ਹੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਹੁਣ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਸਮਰੱਥਵਾਨ ਹੈ, ਹੰਗਾਮੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਖੂਬ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਸੋ, ਪ੍ਰਵਚਨ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ

ਪ੍ਰਜਨੀਕ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹਸਤੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਕੁਝ ਦੁਹਰਾਅ ਸਕਾਂਗਾ ਜੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬੋਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,ਆਤਮਾ-ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਬੰਧੀ,ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਬੁਠੀ ਤੇ ਫਰੇਬੀ ਹੋਂਦ ਸਬੰਧੀ,ਮੁਕਤੀ ਸਬੰਧੀ,ਸਿਮਰਨ ਸਬੰਧੀ,ਭਗਤੀ ਸਬੰਧੀ,ਕੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੱਟਾਨ ਲਾਵਾ ਬਣ ਕੇ ਵਹਿ ਤੁਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੱਟਾਨ ਮੇਰੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਅਭਿਨੇਤਾ ਹਾਂ,ਡੇਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਅਭਿਨੈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਪਟਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਹਰ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਲਿਖਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਲਾ ਰਾਤ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਪਰੋਸ ਲਿਆਈ ਹੈ। “ਅੰਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੋ ਸੁਆਮੀ ਜੀ।” ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹਦੇ ਪਪੀਸੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹੋਠਾਂ ’ਚੋਂ ਕਿਰੇ ਫੁੱਲ ਜਿਵੇਂ ਚੁਫੇਰੇ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲਾਅ ਗਏ ਹੋਣ। ਥਾਲੀ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਅ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਈ ਹੈ ਮਾਲਾ। ਅੱਜ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, “ਮਾਲਾ,ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗੀ ਹੈ,ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖਰੂਦ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ,ਮੈਂ ਗੱਦੀ ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ,ਮੇਰਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਤਲਾਸ਼ ਕਰੋ!”

“ਸਤਿ ਬਚਨ!” ਆਖ ਮਾਲਾ ਕਮਰੇ ’ਚੋਂ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਪੇ ਵਾਲੀ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਜਲਪਾਨ ਉਪਰੰਤ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਗੱਦੀ ’ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਆਸਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਲਾ ਨੇ ਸਤਿਸੰਗ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਦੀ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਕੀਤੀ। ਪਾਠੀ ਮੂਲ ਪਾਠ ਉਚਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ‘ਅਰਥਾਤ’ ਆਖ ਮੈਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਾਠੀ ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਹੇ-ਹਰਦਮ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਤੰਦ ਤਰੋੜੇ,
ਜਾਂ ਇਹ ਛੋਡ ਕਬੱਲੇ ਹੂ।
ਕਿਚਰਕ ਬਾਲਾਂ ਅਕਲ ਦਾ ਦੀਵਾ,
ਬਿਰਹੋਂ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲੇ ਹੂ।
ਉਜੜ ਗਿਆਂ ਦੇ ਭੇਤ ਨਿਆਰੇ,
ਲਾਲ ਜਵਾਹਰ ਰੁੱਲੇ ਹੂ।
ਬਾਹੂ ਧੋਤਿਆਂ ਦਾਗ ਨ ਲਹਿੰਦੇ,
ਜਿੱਥੇ ਰੰਗ ਮਜੀਠੀ ਡੁਲੇ ਹੂ।

ਅਰਥਾਤ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ,ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ,ਅਕਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬੁਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,ਸਭ ਸਿਆਣਪਾਂ ਧਰੀਆਂ ਧਰਾਈਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ,ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਅਲੋਕਾਰ ਭੇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਕਈਆਂ ਦੀ ਅਉਧ ਬੀਤ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਮਜੀਠੀ ਰੰਗ ਡੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇ,ਉਹ ਰੰਗ ਅਮਿੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਹਕੀਕੀ.....।

ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਵਿਰਾਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਰੰਤ ਆਸਨ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗੀ,ਪਰ ਮਾਲਾ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ,ਇਕ ਅਣਕਿਆਸੀ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ, “ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ,ਦੋ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵਾਲੀ,ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ,ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਅਪਣਾਓ ਤੇ ਵੰਸ਼ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਕਰੋ।” ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਸੁਣ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਗੱਦੀ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮਨ ’ਚ ਜਾਗਦਾ ਹੈ,ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,ਪਰ ਸੱਤਿਆਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਸੁਣ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ,ਪੰਡਾਲ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ...ਧੰਨ ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇਰਾ ਹੀ ਆਸਰਾ...ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਤੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੂਹਿਕ ਆਵਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸਰਵਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।